

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Динаміка релігійного життя на Закарпатті та її сучасний стан
(1946–2021 рр.)**

Виконала: студентка IV курсу, групи СОІ-41 (з)
Спеціальності 014 Середня освіта (історія)
Думнич Марія Михайлівна

Керівник:

Савчук Богдан Романович

Рецензент:

Єгрешій Олег Ігорович,

доцент кафедри історії України і методики
викладання історії, кандидат історичних наук

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ, 2024 рік

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ В 1946–1960-Х РР.	7
РОЗДІЛ 2. ВІДРОДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (початок 1990-х –2000 РР.).....	21
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ (2001– 2021 РР.).....	31
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ (1946–2021 РР.) НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	38
4.1. Викладання теми на уроках історії в середній школі	38
4.2. Позакласна робота з теми релігійного життя на Закарпатті	45
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51
ДОДАТКИ.....	56

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГКЄ – Греко-католицька єпархія

ГУТАБ – Головне управління таборами

ЗРЦ – Закарпатська реформатська церква

КДБ – Комітет державної безпеки СРСР

МДРЗ – Міжконфесійна Духовна Рада

НРЗУ – Народна Рада Закарпатської України

РКЦ – Римо-католицька церква

РПЦ – російська православна церква

УАПЦ – Українська автокефальна православна церква

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УПЦ МП – Українська православна церква московського патріархату

УПЦ-КП – Українська Православна Церква Київського патріархату

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Актуальність теми. Релігійне життя є важливим аспектом суспільного розвитку, особливо в регіонах з багатонаціональним і багатоконфесійним складом населення, таких як Закарпаття. Цей регіон відзначається унікальним історичним шляхом, де переплітаються різні культурні та релігійні традиції. Дослідження динаміки релігійного життя на Закарпатті у період з 1946 по 2021 рік дозволяє глибше зрозуміти соціально-політичні процеси, що впливали на розвиток релігійних спільнот, а також виявити основні тенденції та виклики, які стоять перед сучасним суспільством.

Питання релігії є важливим не лише для віруючих в Україні, але й для представників державної влади. Дослідження релігійного життя стають все більш актуальними, адже вони дають можливість простежити територіальні відмінності у релігійній активності населення, зрозуміти причини виникнення релігійних конфліктів, розробити шляхи їх мінімізації та запобігання.

Метою комплексний аналіз динаміки релігійного життя на Закарпатті в період з 1946 по 2021 рр., визначення впливу політичних і соціально-економічних чинників на стан релігійних спільнот, а також обґрунтування ефективних підходів до викладання цієї теми в шкільному курсі історії України та у позакласній роботі **завдання:**

- проаналізувати релігійне життя на Закарпатті в 1946–1960-ті рр.;
- дослідити відродження релігійного життя регіону в період незалежності України (початок 1990-х рр. – 2000 рр.);
- оцінити сучасний стан релігійного життя в області (2001–2021 рр.);
- розглянути дидактичні можливості використання теми релігійного життя Закарпаття в процесі викладання історії України, запропонувати методичні підходи до організації позакласної роботи з теми релігійного життя на Закарпатті з урахуванням вікових та пізнавальних особливостей учнів та виховний потенціал

теми для формування міжконфесійної толерантності, національної самосвідомості та історичної пам'яті школярів.

Об'єктом релігійне життя на Закарпатті впродовж 1946–2021 рр. як складова історико-культурного процесу та його відображення в освітньому просторі.

Предметом динаміка розвитку релігійних спільнот на Закарпатті в контексті політичних та соціально-економічних змін другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а також дидактичні підходи та методика викладання цієї теми в курсі історії України та в позакласній діяльності у ЗЗСО.

Хронологічними межами є післявоєнний період з 1946 року, коли регіон було включено до складу УРСР (нижня межа), до сучасного періоду, 2021 року, ситуації напередодні повномасштабного російського вторгнення (верхня межа).

Територіальними межами є територія Закарпатської області у складі УРСР та незалежної України.

Стан наукової розробки проблеми. Окремих проблем з релігійного життя радянського періоду на Закарпатті торкався у працях дослідник Ю. Данилець [5; 6]. Він детально охарактеризував ставлення православної церкви до приходу радянської влади, а також негативне відношення радянської влади до греко-католицької церкви. У співавторстві з М. Міщанином [7; 8], Ю. Данилець також показав, що навіть лояльність православної церкви до РПЦ не врятувала її від репресій, подібних до тих, які зазнала греко-католицька церква. В. Дмитрук у роботі вказував на штучний процес ліквідації УГКЦ, який супроводжувався жорстокими переслідуваннями [9]. Дослідження Л. Капітан та О. Малярчука [14] присвячено процесу переходу УГКЦ на підпільну діяльність, відомого в історії як «катакомбний» період. Л. Капітан у своїй окремій статті описала комплексне дослідження суспільно-політичних і етноконфесійних процесів у Закарпатті другої половини 1940-х – першої половини 1960-х рр. [13]. В. Піпаш, аналізуючи архівні документи обкому КПУ, розкрив перехід УГКЦ на нелегальне становище [18]. У комплексному дослідженні під редакцією М. Вегеша та Ч. Фединеця

системно висвітлюються взаємопов'язані проблеми історичного розвитку Закарпаття в XX - на початку XXI століття, в тому числі й релігійне життя цього періоду [11]. Також у цій праці подана інформація про василіанський чернечий орден.

Методологія і методи дослідження. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, що включає історичний, соціологічний та педагогічний аналіз. Використано методи історичного аналізу, порівняльного аналізу, контент-аналізу, а також методи педагогічного дослідження для розробки рекомендацій щодо роботи на уроках та в позакласній діяльності.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі релігійного життя на Закарпатті в умовах значних політичних та соціально-економічних змін, а також у розробці нових підходів до викладання цієї теми в школі.

Практична значимість роботи полягає у можливості використання дослідницьких матеріалів та розроблених методичних рекомендацій у процесі викладання історії України, а також у краєзнавчій та виховній роботі в закладах загальної середньої освіти. Описані підходи сприятимуть не лише поглибленому засвоєнню знань учнями про релігійне життя Закарпаття в різні історичні періоди, але й формуванню міжконфесійної толерантності, історичної пам'яті, громадянської відповідальності та національної самосвідомості. Матеріали роботи можуть бути використані при підготовці уроків історії, розробці факультативів, проведенні позакласних заходів.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, двох підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ В 1946–1960-Х РР.

У період з 1944 по 1950 роки в історії Закарпаття відбулися значні зміни. 28 жовтня 1944 року край був звільнений військами радянської армії. На з'їзді Народних комітетів, що відбувся в Мукачеві 26 листопада 1944 року, було обрано Народну Раду Закарпатської України. Згодом, у листопаді 1945 року Закарпаття виходило зі складу Чехословаччини і ставало адміністративною одиницею Української РСР [16, с. 557].

Починаючи з січня 1946 року, на Закарпатті наступив період, коли відбулися значні зміни у різних аспектах суспільного життя відповідно до радянської ідеології. Ці трансформації охопили практично всі сфери: політичну, соціально-економічну, культурну і релігійну. У цей період також відбулися зміни у становленні церкви. Греко-католицька церква під керівництвом єпископа Теодора (Ромжея) прийняла нейтральну позицію відносно нової влади. (Додаток А)

На противагу греко-католицькому духовенству, православні служителі виявили прихильність до радянської влади. 26 листопада 1944 року в місті Мукачеві пройшов перший з'їзд народних комітетів, де було прийнято Маніфест про «возз'єднання» Закарпаття з УРСР (Додаток Б). На з'їзді вибрано Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ) – вищий орган державної влади, що складався з сімнадцяти осіб. Кілька православних священиків активною участю долучилися у роботі «народних комітетів», стали делегатами зібрання і підписали Маніфест [8, с. 182].

Згідно з доповіддю керівника політичного управління Четвертого Українського фронту Проніна М., священики православної церкви активно включилися у «возз'єднавчий рух» після приходу Радянської армії. Низка служителів з православного духовенства входили до органів влади на рівні сіл та округів. Секретар єпархіального управління протоієрей Кополович І. став представником Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ), керував «комісією з розслідування звірств окупантів». Ці події свідчать про відкриту підтримку православної церкви з боку влади Закарпатської України, яку підтримувало

тамтешнє військове керівництво. Факторів, що міг вплинути на це, стало нейтральне ставлення місцевої греко-католицької церкви на чолі з єпископом Теодором (Ромжею) відносно радянської влади [8, с. 182].

У 1944-1945 роках Закарпатську Україну охопила релігійна боротьба за 47 храмів та церковне майно між православними та греко-католицькими громадами. Протокол засідання голів сільських народних комітетів та сільських секретарів Мукачівського округу від 26 січня 1945 року засвідчує наявність суперечок та перебирання церковного майна між представниками обох конфесій. З метою врегулювання конфлікту та запобігання майновим сутичкам, збори ухвалили рішення керуватися постановами та декретами Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ) [5, с. 45].

Спостерігалися частково добровільні переходи з інших релігій до православної церкви з боку окремих людей. Однак, втілення постанов НРЗУ щодо релігійних культів не завжди відбувалося в рамках законодавства. З боку обласного та окружного керівництва спостерігалися зловживання владою. Історик В. Фенич вказував, що голова управління у справах культів П. Лінтур мав упереджене ставлення до греко-католицької церкви і вживав заходів для послаблення її впливу. Як вказує дослідник, у селах збирали підписи про виділення земельних наділів, а пізніше підроблялися до них прохання про перехід у православ'я. Ці маніпуляції призвели до відбирання церков у греко-католицьких громад сіл Яроч Ужгородського, Тросник Виноградарівського, Ільниця, Осій Іршавського, Сокирниця і Стеблівка Хустського, Нересниця Тячівського, Ракошино Мукачівського районів. Та попри це, в окремих селах, де православні громади отримали передані з майном греко-католицькі церкви, співвідношення вірних не були на користь православних [21, с. 236].

Доповідні записки П. Лінтура під назвою «Небезпека зростання католицької агітації в Закарпатській Україні» (26 вересня 1945 р.) та «Становище церков у Закарпатській області» (травень 1946 р.) свідчать про планомірний наступ на греко-католицьку церкву. У першому документі П. Лінтур звинувачує вірян греко-католиків у селах Білки, Стеблівка, Богдан, Старе Давидково в

антинародній діяльності. Він описує випадок у Стеблівці, де група греко-католиків силою відібрала ключі від церкви у православного священника, а також інцидент у Богдані, де в будинок православного священника кинули гранату. П. Лінтур також зазначає, що голови окружних народних комітетів в Хусті (Сикура), в Мукачеві (Ледней), в Рахові (Штефанець) негативно ставляться до православних і таємно підтримують греко-католиків. У другому документі він констатує, що перехід на Закарпатті до православ'я зупинився. На його думку, причиною цього є підпільна діяльність греко-католицької церкви, яку підтримують деякі державні органи [5, с. 47–48].

22 листопада 1945 року тимчасові збори Чехословацької республіки (ЧСР) ратифікували радянсько-чехословацький договір щодо Закарпатської України, а 27 листопада – Президія Верховної Ради СРСР. Цей договір офіційно закріпив передачу Закарпаття до складу Радянського Союзу. 22 січня 1946 року Указом Президії Верховної Ради СРСР на території Закарпаття була утворена Закарпатська область, яка стала частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР).

У лютому 1946 року уповноважений Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області П. Лінтур у доповідній записці для П. Ходченка, уповноваженого Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР, описував стан релігійного життя в регіоні. За його даними в області діяло 135 православних приходів, службу в яких проводили 136 священників. Функціонувало 4 чоловічих та 3 жіночих монастирі, діяло 5 чоловічих та 6 жіночих скитів. Загальна кількість вірян складала 142 000 осіб [8, с. 185]. Вже у травні 1946 року заступник уповноваженого Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Катутін у своєму звіті наводив дещо інші дані. Він стверджував, що в Закарпатській області діють 152 православні громади. У цих громадах служіння проводили 141 священник, лише троє з них мали вищу теологічну освіту, а двадцять чотири священники закінчили духовні семінарії [8, с. 185].

29 червня 1945 року Чехословацька Республіка (ЧСР) та Радянський Союз (СРСР) підписали договір про Закарпатську Україну. Цей договір офіційно закріпив перехід Закарпаття до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Після звільнення Закарпаття від угорської окупації православна церква почала активно розвиватися в регіоні, поступово підпорядковуючись юрисдикції Російської православної церкви (РПЦ). Офіційна політика Народної Ради Закарпатської України (НРЗУ), яка в основному складалася з місцевих комуністів, була спрямована на обмеження впливу греко-католицької церкви та надання переваг православній. Однак, ні місцеве керівництво, ні церковна влада не мали повної свободи дій. Їх діяльність контролювалася радянськими військовими Четвертого Українського фронту [5, с. 47–48].

3 жовтня 1945 року Мукачівсько-Ужгородську православну єпархію очолював єпископ Нестор (в миру Георгій Сидорук) (Додаток В). Єпископ Нестор активно займався впорядкуванням життя православної церкви. За його керівництва у 1946 році в селі Іза було засновано жіночий скит. Його засновник Дмитро Сабов був пострижений у чернецтво, а 2 липня 1946 року єпископ Нестор рукоположив його в ієромонахи. У грудні 1947 року при Мукачівському монастирі були відкриті тримісячні пастирсько-богословські курси для підготовки кандидатів на висвячення. Загалом у 1945–1947 роках єпископ Нестор висвятив 14 ієромонахів, 6 священників та 2 дияконів. У наступні 1948–1950 роки священний сан прийняли ще 15 кандидатів. У 1947 році при Єпископській резиденції в Мукачеві був заснований чоловічий монастир. 5 червня 1948 року єпископ видав розпорядження про реєстрацію членів церковних комітетів та ревізійних комісій. У 1948 році виконуючи відповідальні завдання патріархії єпископ Нестор відвідав Албанію та Угорщину [7, с. 48].

Після вбивства Мукачівського єпископа УГКЦ Теодора (Ромжі) у січні 1948 року низка єпископів з православної церкви Антоній (Пельвецький), Михаїл (Мельник) та Нестор (Сидорук) звернулися з листом протесту до М. Хрущова [7, с. 48]. Православні ієрархи вважали, що вбивство органами МДБ єпископа греко-

католицької церкви Теодора Ромжі зашкодило їхній церкві, викликало обурення серед населення, не відповідало принципам миру та демократії, яку декларував комуністичний режим. Важливо зазначити, що лист був написаний у 1948 році, коли радянська влада активно придушувала релігійну свободу в Україні. Звернення трьох єпископів свідчить про те, що навіть серед православного духовенства були ті, хто не схвалював жорстокі методи радянського режиму.

Як зазначають дослідники Ю. Данилець та В. Міщанин, діяльність єпископа Нестора на посаді керівника Мукачівської єпархії викликала невдоволення з боку місцевих уповноважених у справах Російської православної церкви (РПЦ). Особливо гостру критику висловив перший уповноважений ради П. Лінтур. У своїх доповідних записках він звинувачував єпископа Нестора у численних порушеннях, переважно фінансового характеру. Існує ймовірність, що негативна оцінка Лінтура ґрунтувалася не лише на об'єктивних фактах, а й на особистій неприязні до керівника єпархії. На початку 1948 року республіканський уповноважений П. Ходченко, посиляючись на думку уповноваженого по Закарпатській області І. Ромера, також висловився за переведення єпископа Нестора на іншу кафедру. Він пояснював це тим, що єпископ не користується належним авторитетом серед віруючих. Зрештою, у зв'язку з комплексом обставин, єпископ Нестор був відкликаний з Мукачева й переведений до Курська [7, с. 49].

3 червня 1948 року на посаду архієпископа Мукачівсько-Ужгородського, з титулом архієпископ Львівський, Тернопільський і Мукачівсько-Ужгородський, був призначений Макарій (Михайло Оксіюк). За 1948–1949 роки радянський режим остаточно знищив структуру греко-католицької церкви на Закарпатті. Церковні майна були конфісковані й передані РПЦ, 127 священників змушені були перейти до православ'я, а 128 стали жертвами репресій. Упродовж 1948–1949 років греко-католицька церква на Закарпатті була остаточно ліквідована радянською владою. Процес ліквідації греко-католицької церкви здійснювався за прискіпливим наглядом з боку центрального апарату партії.

Характеризуючи релігійне та соціально-економічне становище православної церкви на Закарпатті у 1948–1950-х рр. Ю. Данилець та В. Міщанин зазначають: «На кінець 1948 р. у Мукачівсько-Ужгородській єпархії нараховувалося 132 православних приходів, які обслуговувало 126 священиків. Крім того, у звітах згадуються ще 22 неприходські священики. У зв'язку з тим, що в селах було по декілька храмів, загальна кількість культових споруд (храмів, молитовних будинків) наприкінці 1948 р. складала 234 одиниці. Територія єпархії в 1948 р. поділялася на 18 благочиній (Бедевельське, Білецьке, Буштинське, Велико-Бичківське, Вільхівське, Воловське, Завидівське, Ізьке, Кушницьке, Липчанське, Мукачівське, Ракошинське, Рахівське, Свалявське, Севлюшське, Синевирське, Терембальське, Хустське). В області продовжувало діяльність 7 монастирів та 11 скитів. В 1949 р. ситуація з монастирями та скитами кількісно не змінилася, але значно зросла кількість приходів та культових споруд. За інформацією уповноваженого ради, на території єпархії налічувалося 589 храмів та молитовних будинків. Релігійне життя було зосереджено в 303 приходах, які обслуговувало 268 священиків» [7, с. 49].

З метою послаблення місіонерської активності духовенства та скорочення його чисельності, державні органи вдавалися до фінансового тиску, накладаючи непомірні податки та побори. Духовенство, окрім непомірних податків, потерпало від трьох головних проблем: їм не виділяли землю або ж її відбирали, їх виселяли або не надавали їм житло, а також вони зазнавали утисків з боку окремих урядовців. Так, виділення землі, яку священики могли отримати у розмірі 0,20 га присадибної ділянки та до 1 га поля, саботувалося владою на місцях. Служителів церкви, як і селян-колгоспників та одноосібників, змушували до виконання робіт для виконання трудової повинності. Місцева влада безпідставно позбавляла житла священників, не пропонуючи їм альтернативного, відбирала майно, збудоване після 1945 року, примушувала духовенство та вірян вкладати кошти в позику державного займу, відмовляла дітям служителів здобувати освіту у вищих навчальних закладах, а також здійснювала нападки щодо церкви у місцевій пресі.

Діяльність православних монастирів також зазнала суттєвих обмежень та регламентування їх прав та обов'язків. Монастирям, які не володіли землею, виділяли земельні ділянки з державного фонду, але не більше 0,15 га на кожного мешканця, дозволялося займатися тваринництвом, птахівництвом, промислами, мати необхідний сільськогосподарський інвентар та організовувати кустарні майстерні. З 1946 року монастирські господарства зобов'язані були здавати державі зерно, картоплю та продукти тваринництва за нормами, встановленими селянам одноосібниками, навколишніх державних і кооперативних підприємств [10, с. 16].

Здійснювалися й точкові вбивства та репресії представників духовенства. 14 червня 1946 року трагічно загинули в селі Затишне Берегівського округу ігумен Феофан (Сабов) та його брат отець Петро Сабов. За офіційною версією, їх смерті стали наслідком розбійного нападу. Проте, існують й інші, ґрунтовніші на свідченнях очевидців та фактах, версії, які схилиються до думки про умисне вбивство з політичних мотивів радянськими окупантами. Арештів із відбуванням ув'язнення в виправно-трудових таборах ГУТАБу зазнали 10 представників кліру [7, с. 49].

Отже, 1946–1953 роки стали для православної церкви Закарпаття періодом жорсткого підпорядкування комуністичному режиму. Перехід під юрисдикцію РПЦ не дав їй очікуваних свобод, а навпаки, призвів до посилення контролю з боку атеїстичної влади. Греко-католицька церква, яка не визнала нового порядку, зазнала жорстоких переслідувань, а православне духовенство та монастирі не уникнули репресій і закриття.

У рамках реалізації плану ліквідації греко-католицької церкви (УГКЦ) на території Галичини, радянська влада не оминула увагою й Закарпаття, де УГКЦ мала давню історію, міцні традиції та впливові позиції. Наступ на УГКЦ у цьому регіоні розпочався ще наприкінці 1944 року. Для досягнення своїх цілей радянська влада використовувала лояльне до Москви православне духовенство.

Яскравим прикладом цього слугує лист заступника єпископа та адміністратора Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії ігумена Феофана

(Сабова), ігумена Свято-Миколаївського монастиря архімандрита Олексія (Коболука) та інших до Йосифа Сталіна від 18 листопада 1944 року, який аналізував дослідник В. Дмитрук. У цьому листі автори чітко підкреслюють, що місцеве населення прагне єднання лише з Москвою та визнає виключну роль російської православної церкви [9, с. 284].

Втручання влади у церковні справи на Закарпатті дало значні результати на користь православної церкви. За даними 1944 року, на території регіону існувало 88 православних парафій та 463 греко-католицьких. Вже до другої половини 1946 року ця картина суттєво змінилася: православних парафій стало 152, а греко-католицьких – лише 3997. Такий стрімкий ріст кількості православних парафій був можливий завдяки активній підтримці з боку місцевих партійних і радянських органів. Вольові рішення влади відігравали ключову роль у зміцненні позицій православної церкви на Закарпатті [9, с. 284].

Яскравим прикладом цього слугує передача Успенського монастиря на Чернечій Горі в м. Мукачевому до юрисдикції Російської православної церкви (РПЦ) у серпні 1946 року, що сталося за клопотанням патріарха Алексія. Уже в 1947 році Успенський монастир на Закарпатті став місцем величної урочистості – святкування Успіння Богородиці. У цій знаменній події взяли участь не лише ієрархи РПЦ, але й гості з інших православних церков світу. Це стало чітким сигналом про те, що православ'я на Закарпатті стрімко розвивається та знаходить все більше прихильників [17, с. 217–228].

Незважаючи на всі зусилля, влада не змогла зламати опір УГКЦ на Закарпатті. Внутрішні документи радянських органів влади свідчать про те, що процес переходу до православного підпорядкування в цьому регіоні було призупинено. У відповідь на це було розроблено план рішучих дій, який передбачав ідеологічну пропаганду, організаційний тиск, репресії та більш рішучі заходи проти єпископа Т. Ромжі та його оточення [9, с. 284; 19]. 27 жовтня 1947 року трапилася загадкова аварія, яка забрала життя єпископа греко-католицької церкви Теодора Ромжі та декількох священників. Гужовий транспорт, що доставляв священнослужителя потрапила під колеса військової автівки, водій якої одразу ж

зник. Поранені в аварії єпископ та його супутники були доставлені до лікарні, де, на жаль, єпископ Теодор Ромжа помер в ніч на 1 листопада, хоча спочатку його стан оцінювався як задовільний.

До завершення 1947 року кампанія з ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті набула нових обертів, переходила у завершальну стадію. Радянська влада значно активізувала свої дії, спрямовані на ліквідацію цієї церкви. Звіти уповноважених рад у справах РПЦ і релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР рясніли описами конфіскацій храмів, переслідувань священників та заміни лояльних до Москви кадрів у партійних і радянських органах.

Виконання накреслених заходів покладалося на Ходченка П. Діяв він згідно з чіткими інструкціями, викладеними в розпорядженні Ради Міністрів СРСР і заступника голови уряду К. Ворошилова. Підтримку та сприяння виконавцю надавав архієпископ Львівський, Тернопільський та Мукачівсько-Ужгородський Макарій. Користуючись повноваженнями від владних структур, московської патріархії, архієпископ ініціював передачу Ужгородського собору та місцевої капітули, де в лютому 1949 році провів архієрейське богослужіння, а єпархіальне управління УГКЦ, у той же час, припиняло діяльність [1, с. 297].

Ліквідація капітули УГКЦ стала для радянської влади значним кроком на шляху до ліквідації цієї церкви на Закарпатті. Цей крок позбавив УГКЦ керівництва, а також не потребувалося формування «ініціативну груп» з метою злиття осередків греко-католиків з РПЦ. Втративши підтримку та перспективи, багато греко-католицьких священників перейшли в православ'я.

З непокірними служителями, починаючи з 1945 року, місцеві партійні й безпекові органи використовували репресії як єдиний інструмент їх нейтралізації. Жертвами стали прелат-протоієрей Мукачівської єпархії Олександр Ільницький, отець Стефан Фенцик та ієромонах Теофан Іван Скіба, яких кинули за ґрати ще у 1945 році. У другій половині 1946 року за сфабрикованими звинуваченнями було заарештовано вісьмох священників: оо. А. Азарія, Т. Дурневича, М. Микулу, І. Міню, М. Монді, І. Поповича, С. Уйгелі та К. Феделеша. Наступний 1947 рік ознаменувався арештами ще семи священників, а в 1948 році органи держбезпеки

кинули за ґрати ще дванадцять. Загалом, протягом 1945–1948 років жертвами репресій стали 32 греко-католицьких парохі. Жорстока тоталітарна система не пощадила близько 170 священників Закарпаття: 18 з них загинули під час допитів, 147 були вивезені на заслання, а 40 загинули в концентраційних таборах [9, с. 290].

Під тиском радянської влади 35 священнослужителів, які попередньо перейшли в православ'я, 28 червня 1949 року змушені були публічно оголосити про ліквідацію Ужгородської унії 1646 року та про возз'єднання греко-католицької церкви Закарпаття з Російською православною церквою [3].

Хоча радянська влада проголосила ліквідацію УГКЦ, це не означало її фактичного зникнення. Так, відмовилися визнавати згадане вище рішення священники та монахи в Імстичівському монастирі УГКЦ, яким вдалось функціонувати до вересня 1949 року. (Додаток Г) [9, с. 291].

Українська греко-католицька церква продовжувала існувати в підпіллі, вела боротьбу за власні свободи та права. Одним із проявів цієї боротьби стала широка петиційна кампанія, яку з другої половини 1940-х років розгорнули католики східного обряду. Віруючі надсилали десятки листів до вищого політичного керівництва СРСР та УРСР, до урядів, ЗМІ та міжнародних організацій. У цих листах вони вимагали повернути їм відібрані храми, звільнити з ув'язнення священників та дозволити проведення богослужінь. Попри сувору заборону, звільнені з ув'язнення священники не могли зрадити своїх вірян. Вони ризикували свободою, але продовжували служити людям, здійснюючи богослужіння та виконуючи необхідні релігійні обряди [9, с. 291].

Ліквідація УГКЦ на Закарпатті була штучним процесом, ініційованим вищим партійно-державним керівництвом СРСР. Радянські спецслужби відіграли активну роль у цій акції, використовуючи широкий спектр методів впливу на духовенство та віруючих. Російська православна церква також брала активну участь у ліквідації УГКЦ на Закарпатті. Вона співпрацювала з органами державної влади, фактично ставши інструментом тоталітарної системи. Усі дії, спрямовані на ліквідацію УГКЦ, суперечили канонічним нормам і здійснювалися

лише шляхом насилля та залякування духовенства і віруючих. Репресії проти священнослужителів та віруючих, які активно виступали проти нав'язаного їм «возз'єднання» з РПЦ, відіграли значну роль у досягненні мети радянської влади.

З початком лібералізації радянського суспільства в другій половині 1950-х – на початку 1960-х років, в УРСР, в тому числі на Закарпаття, почало повертатися багато священників та активістів Греко-католицької церкви. Це дало надію на відродження церкви. Важливу роль у цій справі відіграв отець Михайло Мурані. Призначений Ватиканом Апостольським адміністратором підпільно діючої Мукачівської єпархії ГКЦ, він очолив керівництво її підпільною мережею на Закарпатті. Масова кампанія арештів греко-католицьких священників мала на меті не лише нейтралізувати цих людей, але й залякати інших служителів ГКЦ, змушуючи їх перейти в православ'я. Проте священники Закарпаття проявили стійкість до жорстокого тиску влади.

Деякі з них, формально перейшовши в православ'я, згодом зреклися сану, стали світськими людьми і продовжували душпастирську діяльність вже нелегально. Окрему категорію невоzz'єданого духовенства ГКЦ склали ті, хто чинив опір владі не лише з канонічних, але й з ідейних міркувань. Радянська влада, ліквідуючи Греко-католицьку церкву в Закарпатті, як і раніше в Східній Галичині, вдавалася до жорстоких насильницьких методів. Однак стратегічне ідеологічне та тактико-пропагандистське забезпечення цієї акції на Закарпатті було значно слабшим, ніж у західноукраїнських областях у 1945–1946 роках. Радянській владі та її ідеологічному апарату не вдалося знайти й залучити на свій бік жодної впливової постаті з числа місцевих ієрархів ГКЦ. Хрущовська «відлига» знову загострила для влади проблему ГКЦ. З місць ув'язнення почали повертатися додому безпідставно засуджені священники, що активізувало діяльність невоzz'єданого духовенства ГКЦ і сприяло формуванню підпільної, «катакомбної» церкви [14, с. 163].

Закарпатська Римо-католицька церква (РКЦ) фактично перебувала під жорстким контролем республіканської влади, яка прагнула обмежити її вплив та ізолювати від інших католицьких громад УРСР. Владою використовувалися різні

методи, включаючи мовну та етнічну дискримінацію, щоб утримати РКЦ Закарпаття під своїм контролем. Римо-католицька церква (РКЦ) Закарпаття опинилася в своєрідному відокремленому осередку, штучно створеному радянською владою. Віруючі та духовенство РКЦ були позбавлені можливості вільно контактувати з іншими католицькими громадами УРСР, а влада використовувала їхню етнічну та мовну відмінність у власних цілях.

Діяльність РКЦ була жорстко обмежена радянською владою: кількість храмів була мізерною, а священнослужителі могли виконувати свої обов'язки лише в дуже обмежених рамках. Станом на осінь 1948 року в республіці офіційно було зареєстровано 257 громад РКЦ, 240 римо-католицьких храмів та 79 священнослужителів. У Закарпатті, де РКЦ мала власну історію та дещо відмінні від решти західноукраїнських областей традиції, ситуація складалася інакше. Специфіка регіону, зумовлена переважно угорською національністю віруючих та духовенства, обумовлювала свої особливості розвитку РКЦ [13, с. 82].

Істотною проблемою в роботі республіканського та Закарпатського обласного апаратів Ради у справах релігійних культів, зокрема ужгородських Уповноважених РСРК М.Ф. Распутька та його наступника М.С. Саламатіна, була їхня незнання угорської мови. Це створювало значні перешкоди у спілкуванні з духовенством та релігійними громадами Закарпаття, переважно угорськими за національністю, і заважало їм адекватно оцінювати ситуацію в середовищі реформатів та римо-католиків регіону. Зовнішня лояльність частини римокатолицького духовенства Закарпаття до радянської влади неправильно трактувалася ужгородськими Уповноваженими РСРК як щира підтримка режиму. Вони також не змогли правильно оцінити існування серед закарпатських римокатолицьких священнослужителів не впливової «автокефальної» течії. Нечисленні прибічники цієї течії обрали таку стратегію виживання конфесії в умовах тоталітарного режиму, вимушено пристосовуючись до влади. Однак щирість декларацій лояльності з боку частини духовенства РКЦ Закарпаття була серйозно випробувана вже невдовзі після смерті радянського диктатора [13, с. 82].

Після приєднання Закарпаття до СРСР/УРСР Реформатська церква регіону, переважно етнічно угорська, на певний час залишилася поза увагою комуністичної влади. Нова влада, отримавши декларацію лояльності з боку частини духовенства, репресувала 19 радикально налаштованих священиків, яких вважала потенційною загрозою своєму домінуванню в регіоні. Всупереч усталеним звичаям, структура управління церквою була змінена. Замість колишнього єпископату та кількох архідияконатів, відповідно до нового адміністративно-територіального поділу, був створений єдиний «деканат». Це рішення суперечило канонам церкви та угорській мовній традиції. Проте мовна ізоляція Реформатської церкви Закарпаття від російськомовного (частково україномовного) державного апарату виявилася їй на користь. Вона ускладнювала «висвітлення» діяльності церкви апаратом Ради у справах релігійних культів.

Після смерті Сталіна радянська влада стала дещо більш поблажливо ставитися до релігійних організацій. Це дозволило керівнику Реформатської церкви Закарпаття А. Генче відновити єпископат та вживати інших заходів для збереження та розвитку церкви. А. Генче мудро поєднував лояльність до радянської влади з роботою з відновлення Реформатської церкви Закарпаття. Він використовував будь які можливості, які надавало законодавство, для зміцнення церкви та захисту її від атеїстичного натиску [13, с. 82].

Завдяки тому, що більшість вірян Реформатської церкви Закарпаття складали етнічні угорці, кальвіністський протестантизм регіону відіграв важливу роль у згуртуванні угорської громади. Повернення з тюрем і заслання в 1954–1956 роках більшості репресованих реформатських пасторів сприяло єднанню локальних реформатських громад. Репресованих священнослужителів багато парафіян вважали мучениками за віру та церкву, що зміцнювало їхню віру та згуртованість.

Єпископ А. Генче керував Реформатською церквою Закарпаття до 1978 року, не здобувши статусу цілком довіреної особи та речника радянської «свободи слова і віросповідань». Незважаючи на жорсткі випробування другої половини 1940-х – 1950-х років та наступних десятиліть, очолювана ним церква зберегла

своє значення як важливий етноконсолідуючий чинник для угорців Закарпаття. Однак, навіть в умовах активної денаціоналізаційної політики Кремля та курсу на формування « нової історичної спільноти » – « радянської людини », вона залишалася важливим духовним центром для етнічних угорців регіону [13, с. 84].

Таким чином, жорстка позиція радянської влади щодо релігії мала фатальні наслідки для греко-католицької церкви на Закарпатті. Громади та духовенство були зняті з реєстрації, церковні приміщення вилучені, а в церковні справи брутально втручалася адміністрація на всіх рівнях. Ці дії суттєво обмежили можливості легальної релігійної практики, але не змогли придушити віру людей. Більшість парафій, позбавлених храмів та священників, продовжували існувати напівлегально або нелегально, шукаючи будь-які можливості для здійснення релігійних обрядів. Прикладом для них служила « катакомбна церква » – нелегальне існування греко-католицької церкви на західних землях України та Закарпаття. Ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті проходила за заздалегідь визначеним пропагандистським сценарієм. Відмінністю було лише те, що процес ліквідації був дещо уповільненим і завершився офіційним « анулюванням » Ужгородської унії лише у 1949 році. Етнічно угорська більшість вірних римо-католицької та реформатської церков Закарпаття активно відстоювала свої етноконфесійні права, використовуючи на свою користь переваги та пільги, які надавала радянська влада російській православній церкві.

РОЗДІЛ 2. ВІДРОДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (початок 1990-х – 2000 рр.)

В умовах тотального контролю комуністичної ідеології над усіма сферами життя в СРСР релігія, яка несла в собі альтернативний світогляд, заперечувалася та переслідувалася як ворожа та шкідлива для правлячого режиму. Лише наприкінці 1980-х років, з початком перебудови, ситуація почала змінюватися. Це призвело до справжнього релігійного ренесансу в СРСР, який виразився в активному зростанні кількості релігійних громад, відновленні діяльності заборонених раніше церков та появі нових релігійних освітніх закладів. На початок ХХІ ст. релігія в Україні розвивається динамічно. Спостерігається значне зростання чисельності парафіян православних, католицьких та протестантських церков, а також виникають нові релігійні течії та вірування, нетрадиційні для українського суспільства.

У Закарпатській області на початку 2013 року діяло 1920 релігійних організацій 37 віросповідань, з яких 1755 були офіційно зареєстровані. Найбільшою за кількістю громад та духовенства була УПЦ МП, яка налічувала 646 парафій. УГКЦ мала 445 громад, реформатська – 117, римо-католицька – 100, а протестантські напрямки – 571 [23].

Перебудова стала поворотним моментом у розвитку державно-церковних відносин в Україні. У 1990 році архієрейський собор РПЦ надав УПЦ МП статус самостійної та незалежної в управлінні. Цей крок був закріплений законодавчо: у жовтні 1990 року був прийнятий закон «Про свободу совісті та релігійні організації», а 23 квітня 1991 року Верховною Радою УРСР був прийнятий закон «Про свободу совісті та релігійні організації в УРСР». Згідно зі статтею 10 цього закону, громадяни отримали право «відповідно до своїх зареєстрованих статутів засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства». Ухвалення нового законодавства сприяло початку нового етапу релігійних відносин в Україні. На початку 1990-х рр. православними громадами Закарпатської області керував єпископ Євфимій (Шутак) [6, с. 15].

На початку 1990-х років Мукачівсько-Ужгородська єпархія охоплювала 440 православних парафій на території Закарпаття. Ці парафії обслуговували 310 священників та дияконів, поділених на 16 благочинних округів. 1990 рік став знаменним для релігійного життя регіону, адже саме тоді було офіційно зареєстровано статuti нових релігійних організацій та розпочато будівництво нових храмів у 27 селах Великоберезнянського, Воловецького, Мукачівського, Міжгірського, Свалявського, Рахівського, Свалявського, Тячівського, Ужгородського та Хустського районів.

Відродження греко-католицької церкви на початку 1990-х років стало викликом для православних в Закарпатті, адже викликало низку спірних питань, зосереджених переважно навколо власності на храми. У деяких селах все населення перейшло в унію, але такі випадки були поодинокими. Більшість населених пунктів зіткнулися з тривалими судовими спорами. Для врегулювання конфлікту керівництво обох конфесій створило комісії, які намагалися виробити компромісні рішення, включаючи почергове богослужіння в спірних храмах. У результаті, протягом 1990 року 37 парафій з храмами перейшли в унію. До греко-католицької церкви приєдналися села: Мала Копаня, Загаття, Сільце, Нижнє Болотнє, Старе Давидко, Рипиннє, Баранинці, Руські Комарівці, Сторожниця, Невицьке. 24 серпня 1990 року Хустська районна рада постановила передати Свято-Вознесенський собор в м. Хуст греко-католицькій громаді. 15 серпня 1990 року на третій сесії Закарпатської обласної ради було рекомендовано районним і міським радам передавати культові споруди релігійним громадам для спільного богослужіння. Станом на серпень 1990 року суперечки між греко-католиками та православними точилися в 97 населених пунктах області [6, с. 16].

Процес поділу парафій на греко-католицькі та православні в Закарпатті тривав і в наступні роки. Хоча частина вірян перейшла в греко-католицизм, загальна кількість храмів Мукачівсько-Ужгородської єпархії зросла з 440 до 459 протягом 1991–1993 років. Архієпископ Євфимій освятив 14 нових храмів у 1992 році. Спостерігалось також зростання кількості монастирів та чернецтва. Крім двох, які не були закриті за радянської влади (в Мукачеві та Чумальові), протягом 1990–1993 років було відновлено ще дев'ять православних обителів, таким чином

у 1993 році загальна кількість насельників монастирів області сягала 286 осіб. Мукачівському монастирю на Чернечій горі було передано комплекс споруд, що включав двоповерховий дім та Свято-Миколаївський храм [6, с. 16].

Одним із серйозних викликів, з якими зіткнулися відновлені православні монастирі в Закарпатті, було те, що багато колишніх культових приміщень використовувалися державними господарськими й освітніми установами. Через це питання відновлення монастирів і забезпечення їх належного функціонування потребувало узгодження на як місцевому, так і на загальнодержавному рівнях.

29 липня 1994 року Синод УПЦ МП ухвалив рішення про поділ Мукачівсько-Ужгородської єпархії на дві. Новостворена Хустська єпархія охопила 6 районів Закарпатської області: Виноградівський Воловецький (згодом перейшов до Мукачівської єпархії), Міжгірський, Рахівський, Тячівський, Хустський. Першим архієреєм Хустської єпархії став Мефодій (Петровцій).

Одним із перших викликів перед призначенням архієреєм став брак належних приміщень для єпархіального управління. Завдяки наполегливим зусиллям Мефодія (Петровція), обласна та районна державні адміністрації виділили місце під будівництво, яке було освячено 30 жовтня 1996 року. Окрім того, місцева влада надала ділянки для зведення кафедральних соборів у місті Хуст та містечку Виноградів [6, с. 19].

Після поділу Мукачівсько-Ужгородської єпархії (УПЦ МП) у 1994 році, до складу Мукачівської єпархії залишилося 9 благочиній: Берегівське, Великоберезнянське, Іршавське, Мукачівське, Перечинське, Свалявське, Ужгородське. У 1995 році до Мукачівської єпархії було приєднано Воловецький район, створивши Воловецьке благочиніє. Згідно з річним звітом Мукачівської єпархії за 1995 рік, відносини з греко-католиками стали менш напруженими. Станом на 31 грудня 1995 року Мукачівська єпархія налічувала 145 церковних одиниць з 254 храмами. В єпархії служили 163 представники духовенства (4 архімандрити, 4 ієромонахи, 152 священики, 4 диякони). У Мукачівському монастирі проживало 69 черниць, у Домбокському – 30, а в Приборжавському – 21.

У другій половині 1990-х рр. у Мукачівській та Хустській єпархіях відкриваються низка нових православних монастирів. У першій такі засновано у м. Свалява, на Воловеччині у с. Тишів та в Дубівцях. У другій – в м. Виноградово та с. Криве-Осій, Тячівського району.

З 12 по 21 червня 1996 року Закарпаття відвідав Предстоятель УПЦ МП, Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан). (Додаток Г) Під час візиту він зустрівся з керівництвом місцевої адміністрації, відвідав низку православних монастирів. У листопаді 1998 року через хворобу подав у відставку єпископ Хустський і Виноградівський Мефодій (Петровцій). На Хустську кафедру замість нього був призначений єпископ Агапіт (Бевцик), який до того часу виконував обов'язки настоятеля Свято-Троїцького Іонинського монастиря в місті Києві.

Здобуття Україною незалежності відкрило для православних монастирів можливість повернути собі земельні ділянки та майно, конфісковані радянською владою. Однак, не всі державні установи виявили готовність йти назустріч ченцям, що створювало певні труднощі у процесі відновлення монастирського господарства. Дослідник Ю. Данилаць підрахував, що статистика за 1999–2013 роки вказує на щорічне зростання кількості релігійних громад. Так, за цей період їх кількість збільшилась з 524 у 1999 році до 648 у 2013 році [6, с. 22].

Другою за чисельністю релігійних громад православ'я Закарпаття на кінець 2000-х рр. була Українська православна церква Київського патріархату (УПЦКП). Історія цієї юрисдикції на Закарпатті сягає 29 квітня 1990 року, коли відбулася хіротонія Володимира (Романюка) на єпископа Ужгородського і Виноградівського УАПЦ. З 1992 року Ужгородсько-Виноградівська єпархія УАПЦ стала частиною УПЦ-КП. З 2003 року єпархією керує єпископ Ужгородський і Закарпатський (з грудня 2014 року – Ужгородський і Хустський) Кирило (Михайлюк).

До початку 2010-х років до складу Закарпатської єпархії УПЦ-КП входять близько 40 парафій та один монастир з двома ченцями, заснований 2011 року в селі Кобилецька Поляна Рахівського району. Більшість храмів єпархії перебувають на стадії будівництва. У єпархії служать 42 священики та 2 диякони. Для кращого

управління єпархія була поділена на 11 благочинь: Берегівське, Великоберезнянське, Виноградівське, Іршавське, Міжгірське, Мукачівське, Перечинське, Рахівське, Тячівське, Ужгородське, Хустське.

Середина 1980-х років для греко-католиків Закарпаття позначилася так званим «катакомбним» періодом та асоціювалася із непересічною постаттю Олександра Хіри (1897–1983). Таємно рукоположений у 1945 році єпископом Теодором Ромжею за благословенням Папи Римського, Олександр Хіра став духовним лідером греко-католиків Закарпаття в умовах жорстоких радянських репресій. У 1949 році його заарештували, засудили на 25 років та відправили до Сибіру. Після звільнення у 1956 році він повернувся до Закарпаття, де висвятив кількох священників. Незважаючи на нове ув'язнення та заслання, між 1956–1983 роками для Мукачівської єпархії Олександр Хіра висвятив майже 30 священників і трьох єпископів [11, с. 340].

З настанням перебудови та наближенням 1000-літнього ювілею Хрещення Русі, греко-католицький рух в Україні почав активізовуватися. Віруючі та священники прагнули вийти з підпілля та легалізувати свою діяльність. Одним із перших кроків на цьому шляху стала заява, ініційована Іваном Маргітичем та владикою Павлом Василюком. Підписана 23 священниками, 6 монахами та монахинями, а також 170 мирянами, ця заява 4 серпня 1987 року була направлена Папі Римському Івану Павлу II. (Додаток Є) У заяві, копія якої адресовувалася Генеральному секретареві ЦК КПРС секретареві ЦК КПРС М. Горбачову, йшлося про «вихід певної частини Української греко-католицької церкви з підпілля» [20, с. 229]. Цей сміливий крок викликав широкий резонанс як в Україні, так і за кордоном. Водночас КДБ вжило жорстких заходів тиску на авторів і підписантів заяви.

Дослідник В. Піпаш, аналізуючи архівні документи обкому КПУ, вказував, що протягом 1988 року та першої половини 1989 року «групи уніатськи налаштованих людей» існували фактично в кожному населеному пункті, де до заборони діяли греко-католицькі громади. У 70-ти селах та містах ці групи, за даними комуністів, «проявляли політичну активність». Душпастирську опіку над віруючими здійснювали 48 священників і 20 черниць. Незважаючи на те, що

радянська влада вже не могла вдаватися до репресій сталінського зразка, — зазначав автор, — вона всіма можливими способами намагалася придушити грекокатолицький рух [18, с. 61].

7 січня 1989 року, на Різдво, в селі Шаланки Закарпаття відбулося перше легальне богослужіння Української греко-католицької церкви. Цю історичну подію здійснив єпископ Іван Маргітич. Вже з 19 січня 1989 року богослужіння УГКЦ почали проводитися регулярно в селі Боржавському. Невдовзі легальні відправи стали доступними для віруючих у багатьох населених пунктах Закарпаття. Протягом 1988 року та першої половини 1989 року до органів влади було подано близько ста заяв про легалізацію греко-католицьких громад. Однак ці заяви не отримали позитивного розгляду, що призвело до загострення проблеми легалізації. Водночас, з моменту заснування Народного Руху України (липень-серпень 1989 року) питання легалізації УГКЦ постійно піднімалось на його засіданнях, як на рівні ініціативних груп, так і на більш масштабних зібраннях. Отже, до осені 1989 року греко-католицький рух в Україні став невід'ємною частиною загальнодемократичного та національно-визвольного руху. Влада вже не могла ігнорувати його зростаючу силу та підтримку з боку світової громадськості та міжнародного співтовариства. Під тиском цих факторів 20 листопада 1989 року керівництво СРСР було змушене офіційно визнати УГКЦ [18, с. 61].

Отже, попри заборону у 1949 році радянською владою Мукачівської греко-католицької єпархії, подальші репресії в 1950–1989 роках, греко-католицький рух в Закарпатті продовжував існувати та розвиватися підпільно. Хоч і змушена діяти нелегально, в «катакомбах», УГКЦ змогла зберегти себе та дочекатися офіційного визнання в СРСР 20 листопада 1989 року.

З відновленням незалежності України на Закарпатті зареєструвалися 132 громади, 90 священників служили у 60 храмах. Окрім відродження церковного життя, почалося вивчення та висвітлення історії греко-католицької церкви, зокрема, історії чернечого ордену василіан. До радянської окупації на Закарпатті діяло вісім василіанських монастирів, але вже у 1947 році монастир у Мукачеві було передано православним. 1949 року радянська влада закрила всі василіанські монастирі, залишивши лише Імстичівський, який фактично використовувався як

тюрма для монахів, але і його було закрито у 1950 році. Однак, незважаючи на всі випробування, василіанський орден зберігся і в умовах незалежної України пережив стрімке відродження [12, с. 340].

Римо-католицька церква (РКЦ) посідала четверте місце за кількістю віруючих в Закарпатській області. Станом на 2001 рік РКЦ в області налічувала 88 зареєстрованих релігійних організацій (81 громада, 7 монастирів). За три роки їх кількість зросла до 91 (81 громада, 8 монастирів, 1 духовний навчальний заклад). У 2007 році РКЦ на Закарпатті мала 92 релігійні організації (82 громади, 8 монастирів, 1 духовний навчальний заклад). Варто зазначити, що кількість священиків РКЦ в Закарпатті протягом 2000-х років залишалася незмінною – 28 осіб [11, с. 573].

Католицька церква в Україні, подібно до інших релігійних конфесій, зазнала жорстоких переслідувань за часів радянського режиму. Лише після здобуття Україною незалежності розпочався процес відновлення діяльності католицьких структур. 16 січня 1991 року Папа Римський Іван Павло II відновив діяльність римо-католицьких дієцезій в Україні та призначив єпископів. Цей акт став знаменною подією для українських католиків, адже він ознаменував початок нового етапу в житті їхньої церкви.

Вже у 1992 році в Україні було відкрито Апостольську нунціатуру – дипломатичне представництво Святого Престолу. 14 серпня 1993 року стала днем народження Закарпатської Апостольської Адміністрації, яка була створена з метою тимчасового управління справами римо-католиків Закарпаття. 16 грудня 1993 року в мукачівському римо-католицькому костелі була оприлюднена папська булла про утворення Апостольської Адміністрації Закарпаття. Першим адміністратором Закарпатської Апостольської Адміністрації став архієпископ Антоніо Франко, Апостольський Нунцій в Україні.

Зважаючи на значну віддаленість Закарпаття від Києва, де знаходилась Апостольська нунціатура, керувати закарпатською Церквою отцю-нунцію було складно. Тому для вирішення поточних питань генеральним та єпископським вікарієм було призначено Лайоша Гудри. Після смерті отця Гудри (17 грудня 1995 року) Майнек Антал – керівник виноградівської місії францисканців – став

генеральним вікарієм Закарпатської Апостольської Адміністрації. Ці події стали важливими віхами в історії відродження римо-католицької церкви в Закарпатті.

Хоча значна частина вірян РКЦ в Україні етнічні поляки, це не робить цю конфесію мононаціональною. Серед священиків РКЦ в Україні представлені й інші національності, зокрема угорці, чехи, словаки, румуни, німці та італійці. Прикладом є те, що відродження релігійного життя закарпатських римо-католиків багато в чому пов'язане з діяльністю священиків з Угорщини та Чехословаччини, які прибули до регіону після 1990 року. Станом на 2001 рік з 28 священиків Закарпатської апостольської адміністрації лише 4 були іноземцями: 1 словак, 1 румун, 2 німці. Серед 13 іноземних монахів 3 були словаками, а 10 – угорцями. Ці дані свідчать про те, що РКЦ в Україні не є виключно польською інституцією, а має багатонаціональний характер [4, с.76].

Серцем Мукачівської дієцезії – найбільшого структурного підрозділу РКЦ на Закарпатті – слугує величний римо-католицький собор Святого Мартіна в місті Мукачево. Цей величний храм, зведений на честь Святого Мартіна з Туру, не лише вражає своєю архітектурою та багатством інтер'єру, але й відіграє важливу роль у духовному житті закарпатських римо-католиків. З 1998 року кафедральний собор Святого Мартіна став свідком урочистих церемоній висвячення єпископів, що підкреслює його особливе значення для РКЦ в регіоні. Цей факт, а також наявність розвиненої мережі парафій та монастирів, свідчить про те, що РКЦ в Закарпатській області має міцну та динамічно розвинену структуру [11, с. 574].

Закарпатська реформатська церква (ЗРЦ) посідає третє місце за кількістю громад в Закарпатській області. Ця протестантська конфесія кальвіністського спрямування єдина така в Україні. Близько 70% етнічних угорців Закарпаття сповідують віру саме в ЗРЦ, решта ж належать до римо-католицької (50 громад) та греко-католицької (30 громад) церков. На початку 2000-х років ЗРЦ налічувала 103 зареєстровані громади та одну незареєстровану. За наступні роки кількість громад зростала: 106 у 2004 році, 110 у 2005 році, 111 у 2007 році. Очолювали ЗРЦ в часи незалежності України єпископи Людвиг Гулачі та Василь Горкай.

Закарпатська реформатська церква (ЗРЦ) вирізняється демократичною структурою управління, де влада йде знизу вгору. На чолі кожної громади стоїть

пресвітеріат, який обирається віруючими шляхом таємного голосування на 4-річний термін. Презвітеріат, у свою чергу, обирає головного пресвітера, який керує громадою спільно з пастором. Головний пресвітер консультується з іншими членами пресвітеріату з усіх важливих питань, а пастор несе відповідальність за проведення богослужінь, місіонерську та виховну роботу. Для ефективної співпраці громади об'єднуються в церковні округи, які, у свою чергу, підпорядковуються єпископату. Найвищим органом управління ЗРЦ є Синод, який приймає важливі рішення та встановлює правила роботи для всіх громад. Наприклад, Ужанський церковний округ, що об'єднує 27 громад, налічує близько 22 тисяч віруючих. Ця демократична система управління, яка сягає корінням часів Реформації, підкреслює самостійність та відповідальність кожної громади ЗРЦ.

ЗРЦ вирізняється активною благодійною діяльністю, що суттєво відрізняє її від інших конфесій Закарпаття. На відміну від УПЦ МП та УГКЦ, які зосереджують свої зусилля на власному розвитку та розширенні пастви, ЗРЦ робить значний акцент на наданні допомоги потребуючим. Церква особливо пишається розвитком та утриманням як релігійних, так і світських навчальних закладів [11, с. 575].

З падінням радянського режиму та демократизацією суспільства релігійні вподобання угорців Закарпаття зазнали значних змін. За даними відділу у справах релігій ОДА, у 1997 році угорці краю сповідували 11 різних релігій. Незважаючи на цю різноманітність, ЗРЦ зберегла свою позицію як найвпливовіша релігійна конфесія. За оцінками керівництва ЗРЦ, до неї належало близько 90-100 тисяч віруючих. Громади ЗРЦ діяли у 97 населених пунктах 8 районів Закарпаття. При 80 з них функціонували курси релігійного навчання, подібні до недільних шкіл. З 1995 року ЗРЦ керує благодійним фондом, який опікується будинком-інтернатом для дітей з розумовими вадами у селі Великий Добронь. Церква також видає релігійний кварталник «Місія» [2, с. 223].

Протестантські конфесії Закарпаття протягом 2004–2007 років демонстрували стійке зростання, хоча й не дуже значне. Станом на 2004 рік в області було зареєстровано 253 протестантські громади, які представляли п'ять основних груп: 66 громад Євангельських християни-баптистів, 53 громади Свідків

Єгови, 46 громад Адвентистів сьомого дня, 44 організації Християни віри євангельської (п'ятидесятники), 41 організація Християнська євангельська церква Живого Бога. За три роки кількість громад трохи збільшилась, досягнувши 260 у 2007 році. Найдинамічніше протягом цього періоду розвивалися Свідки Єгови, чії громади зросли з 53 до 60. Кількість громад інших протестантських конфесій змінювалася незначно.

Окрім традиційних християнських конфесій, на Закарпатті представлені й інші релігійні групи. Єврейська громада в області налічує 6 незалежних релігійних громад, а також 2 громади, що входять до об'єднання іудейських релігійних організацій України. Окремо діють громади прогресивного та традиційного іудаїзму.

Станом на 2004 рік в області також були присутні релігійні організації, що сповідують східні культи та іслам. До них належали релігійна громада товариства свідомості Крішні, релігійний центр Українського об'єднання буддистів школи Карма, релігійна громада духовного управління мусульман. Ця різноманітність свідчить про віротерпимість і толерантність закарпатського суспільства [11, с. 577].

Отже, узагальнюючи процес відродження релігійного життя на Закарпатті в період незалежності України (1990-ті – 2001 роках), відзначається його динамічний розвиток, демонструючи зростання кількості конфесій та їхніх громад. Домінуючими конфесіями в області залишилися УПЦ МП з близько 600 громадами. УГКЦ на Закарпатті, що налічувала майже 400 громад, до 100 громад представлено Закарпатською реформатською та Римо-католицька церквами. Середню за чисельністю групу становлять протестантські церкви різних напрямків, кожна з яких налічує близько 50 громад. Найменшими релігійними групами в Закарпатті є іудеї, адепти східних культів та мусульмани.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ (2001–2021 РР.)

На 1 січня 2021 року на Закарпатті нараховувалося 2011 релігійних організацій, які представляють 37 віросповідань, течій і напрямів. З них 165 громад не мають офіційно зареєстрованого статуту, згідно зі статтею 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». За даними того ж закону, в області діють 3 релігійні центри, 17 управлінь, 1740 громад, 61 монастир, 8 братств, 9 місіонерських товариств та 8 духовних навчальних закладів. При релігійних громадах функціонують 1106 недільних шкіл та 2 загальноосвітні школи. Релігійні організації видають 18 релігійних періодичних видань: 6 друкованих, 6 аудіовізуальних та 6 електронних. Богослужіння проводять 2023 священнослужителі, з яких 76 – іноземці [37].

Віруючі мають у своєму розпорядженні 1601 культову споруду, з яких 1350 належать релігійним громадам, а 101 – перебувають у користуванні. Ще 150 будівель пристосовано під молитовні. За період з 1991 по 2020 роки віруючі збудували 737 нових культових споруд. З 281 виявленого об'єкта колишньої церковної власності 128 протягом 1992–2020 років були повернуті релігійним організаціям області.

Щороку духовенство, віруючі беруть участь у представницьких державних і громадських заходах: з нагоди відзначення в області Дня Соборності України та річниці утворення Закарпатської області у складі України (січень), Дня вшанування учасників бойових дій на території інших держав (лютий); річниці проголошення Карпатської України (березень), вшанування жертв Чорнобильської трагедії (квітень), Дня пам'яті і примирення та річниці Перемоги над нацизмом у Європі (травень), річниці Конституції України (червень), Дня Державного Прапора України та річниці Незалежності України (серпень), Дня захисника України (жовтень), Дня пам'яті жертв та постраждалих внаслідок голодоморів в Україні (листопад).

З 2018 року на Закарпатті діє Міжконфесійна Духовна Рада (МДРЗ). До її складу входить широкий спектр релігійних лідерів, які представляють різні

конфесії: Євангельська церква України, Українська Православна церква (Московський Патріархат), Українська Православна Церква (Православна Церква України), Мукачівська греко-католицька єпархія, Мукачівська дієцезія Римсько-католицької церкви, Закарпатська реформатська церква, Обласне об'єднання євангельських християн-баптистів, Закарпатське обласне об'єднання Української церкви християн віри євангельської, Громади адвентистів сьомого дня, Християнська Євангельська Церква Живого Бога України, Українська єпархія Вірменської Апостольської церкви [37].

Важливо зазначити, що наразі до складу МДРЗ не входять представники Хустської єпархії Української Православної церкви (керуючий єпархією митрополит Марк (Петровцій)) та Мукачівсько-Карпатської єпархії Української Православної Церкви (Православної Церкви України) (керуючий єпархією єпископ Віктор (Бедь)). МДРЗ відіграє важливу роль у координації міжконфесійної співпраці, сприяє діалогу та порозумінню між різними релігійними громадами Закарпаття. Рада також бере участь у вирішенні актуальних питань, що стосуються релігійного життя в регіоні.

Православ'я залишається найпоширенішою релігією в Закарпатській області, адже до нього належать 38% релігійних організацій, тобто 767 з них. У 1992 році Закарпатська єпархія, яка до того часу належала УПЦ МП, перейшла до складу УПЦ КП. На 2021 рік вона включала Єпархіальне управління на чолі з преосвященним Варсонофій, що виконує функції єпископа Ужгородського і Закарпатського ПЦУ, а також п'ять благочиння: Ужгородське, Берегівське, Мукачівське, Рахівське, Хустсько-Тячівське. Діють шість недільних шкіл і Перечинський професійно-технічний ліцей [36].

Активізація процесу переходу церковних громад УПЦ МП до УПЦ КП спостерігалася після 2015 року. Він розпочався із приходом у січні 2015 року на єпархію владики Варсонофія (Рудника). Однією з перших парафій, що в 2015 році перейшла до УПЦ КП стала громада Свято-Роздества Богородиці села Пилипець Міжгірського району. Згодом Єпископ Варсонофій освятив місце під будову храму в селі Річки. Ієромонах Димитрій (Хвіц) прийняв чернечий постриг. У 2019 році громада храму Різдва Пресвятої Богородиці смт. Ясіня перейшла з УПЦ-МП до

УПЦ-КП. Показовим є факт, що до 2018 року в Ужгороді не було жодного храму УПЦ КП, служби проходили в трьох капличках. Лише у 2018 році розпочалося будівництво першого храму.

Станом на 1 січня 2021 року в Закарпатській області діяла Закарпатська єпархія ПЦУ, що складалася із 25 релігійних громад, з яких: 4 зареєстрували статuti після зміни юрисдикції з УПЦ (МП), 20 перереєстрували статuti з УПЦ КП і 1 громада утворена у 2020 році. Водночас на 2021 рік діяли відповідно до зареєстрованих статутів 33 релігійні громади УПЦ КП і 22 релігійні громади УАПЦ [37]. Важливо зазначити, що кількість та структура релігійних громад в області постійно змінюються.

Водночас УПЦ МП на 2021 рік залишалася найбільшою релігійною організацією в Закарпатській області за кількістю парафій та віруючих, хоч в порівнянні з 2019 роком кількість релігійних організацій не змінилася. До складу УПЦ МП входять дві єпархії: Мукачівська, що включала 358 релігійних громад, 15 монастирів і духовне училище в Мукачеві, та Хустська – 266 релігійних громад і 19 монастирів. Віруючі УПЦ МП належать до різних національностей, крім українців, це угорці та румуни. Останні включені до окремого Солотвинського благочиння, де провадять богослужіння румунською мовою [37]. Саме УПЦ МП залишається на провідній ролі в релігійному житті регіону.

Католицька церква на Закарпатті складається з Мукачівської греко-католицької єпархії та Мукачівської дієцезії латинського обряду. Зареєстровано 576 релігійних організацій, з яких першій належить 474 а останній 102. Чотири організації мають статус управлінь (1 римсько-католицьке та 3 греко-католицькі).

Мукачівська греко-католицька єпархія залишається однією з найбільших та найвпливовіших релігійних організацій на території Закарпаття. Протягом 2000–2007 року відбувся приріст релігійних організацій греко-католицької церкви. Її структура збільшилася з 302 у 2001 рік до 382 у 2007 році (370 громад, 9 чоловічих монастирів, 1 релігійне братство, 2 духовні навчальні заклади) релігійних організацій. Зростання релігійних організацій в значній мірі відбувалося в період коли єпархію очолював єпископ Мілан (Шашік) від січня

2003 року до смерті у липні 2020 року. Після його смерті апостольським адміністратором став єпископомічник Ніл (Лушак).

На 2021 рік в Закарпатській області діяло релігійне управління Мукачівської єпархії в Ужгороді, релігійне управління провінції св. Миколая Василянського ордену Св. Йосафата в Україні в с. Малий Березний Великоберезнянського району та релігійне управління Берегівського деканату, що об'єднує греко-католицькі угорськомовні парафії (їх налічується близько 30). В єпархії діють 449 релігійних громад, з яких 2 незареєстровані. Також діють 20 монастирів, де перебуває 116 ченців і черниць; 2 духовні навчальні заклади із 134 слухачами та 146 слухачів недільних шкіл. Єпархія має 346 священнослужителів, з яких 25 іноземців та три періодичні видання.

Мукачівська греко-католицька єпархія формує власну мережу освітніх закладів, які створюються благодійними фондами та організаціями пов'язаними із нею. Благодійними організаціями «Карітас Теодор Ромжа» (Мукачівська ГКЄ) засновано дитячий садок у смт Великий Бичків Рахівського району, а також Карачинський греко-католицький ліцей імені єпископа Олександра Стойки у с. Карачин Виноградівського району. З листопада 2013 року в м. Ужгород діє перша в Україні неокатехуманельна «Єпархіальна Місійна семінарія «Редемпторіс Матер» (державна реєстрація відбулася у березні 2017 року) для семінаристів візантійського обряду, яка готує священників для руху «Нової євангелізації» [42].

Окрім духовної місії, Мукачівська Греко-Католицька Церква (ГКЄ) активно займається благодійністю. У місті Ужгород функціонує соціальний центр, який надає допомогу нужденним. У селищі міського типу Усть-Чорна Тячівського району діє притулок для людей похилого віку імені Олександра Хіри, де знаходять прихисток та догляд 14 осіб. Завдяки співпраці благодійного фонду Мукачівської ГКЄ «КАРІТАС – CARITAS» та релігійної громади греко-католиків Ужгорода в місті діють безкоштовні їдальні, які забезпечують їжею тих, хто цього потребує.

Мукачівська дієцезія римсько-католицької церкви (РКЦ) на початок 2021 року налічувала 102 релігійні організації. До складу дієцезії входять дієцезійне управління, 92 релігійні громади, 8 монастирів та духовний навчальний заклад [41]. Вірники РКЦ представляють широкий спектр національностей, включаючи

угорців, словаків, німців та українців. У 55 громадах богослужіння проводяться угорською мовою, у 9 – німецькою, у 8 – словацькою, у 2 – румунською, а в інших – на змішаних мовах. Домінуючою, проте, залишається угорська орієнтація, що пояснюється історичними факторами.

11 листопада 2019 року під час урочистої відпустової меси в кафедральному соборі св. Мартина було оголошено про призначення єпископа-помічника Мукачівської дієцезії. Цю почесну місію було довірено домініканцю о. Миколі Лучку. 28 січня 2022 року Папа Римський Франциск прийняв зречення єпископа Антала Майнека з посади єпископа Мукачівської дієцезії. Натомість, Апостольським адміністратором дієцезії було призначено єпископа Миколу Лучка [41].

РКЦ в області відчувала нестачу священнослужителів. Так, 43 священики обслуговують 92 релігійні громади, при чому 26 з яких є громадянами інших країн (Угорщина, Словаччина, Польща, Німеччина, Іспанія, Бразилія). Загалом, Мукачівська дієцезія РКЦ підтримує добрі стосунки з представниками інших релігійних течій. Міжконфесійних конфліктів не спостерігається. Римо-католики області з повагою ставляться до традицій та звичаїв Закарпаття з урахуванням його національного складу, а також займають конструктивну позицію у взаємодії з органами державної влади.

На початок 2021 року в Закарпатті налічувалося 539 зареєстрованих протестантських релігійних організацій, що складає 27% від загальної кількості релігійних формувань в області. Закарпатська реформатська церква (ЗРЦ) залишається найвпливовішою протестантською церквою в регіоні, маючи найбільшу кількість громад та віруючих. До складу ЗРЦ входять 113 громад, які обслуговують 77 священиків. Церква володіє 109 культовими спорудами та 8 храмами, що будуються. ЗРЦ не має власного духовного навчального закладу, тому 55 майбутніх священиків навчаються за кордоном. Церква активно веде не лише релігійну, але й суспільну діяльність. 25 серпня 2023 року єпископа ЗРЦ Олександра Зана-Фабіана було обрано головою Міжконфесійної Духовної Ради Закарпаття (МДРЗ).

Інші протестантські конфесії також активно розвиваються в Закарпатті. Функціонує 81 організація Євангельських християни-баптистів, 54 – Української церкви християн віри євангельської, 52 – Церкви адвентистів сьомого дня, 47 – Церква Живого Бога, 162 організації Свідків Єгови, з яких 144 без статусу юридичної особи, а також близько 10 громад інших протестантських утворень [15, с. 182–185]. У грудні 2019 року було зареєстровано статут «Управління Ромської Християнської Євангельської Церкви Живого Бога України». Кожна з протестантських конфесій має свої особливості, веде місіонерську та проповідницьку діяльність, дотримуючись власних догматичних та культових принципів.

Релігійні організації здійснюють освітню та виховну діяльність у приватних закладах середньої освіти. Наприклад, у місті Тячів функціонує школа адвентистів сьомого дня. Цей заклад заснований релігійною громадою церкви адвентистів сьомого дня і надає учням не лише загальну освіту, але й можливість глибше вивчати релігійні науки та цінності. Схожий навчальний заклад діє у селі Ільниця Іршавського району. Він також заснований релігійною громадою, пропонує учням якісну освіту в поєднанні з вихованням у дусі християнських цінностей. Важливо зазначити, що ці школи не є обов'язково релігійними за своєю суттю. Вони відкриті для всіх учнів, незалежно від їх віросповідання. Проте, релігійні цінності та принципи відіграють важливу роль у їхній освітній та виховній діяльності.

Окрім цього, в області функціонують чотири приватні заклади середньої освіти, засновані благодійними фондами, які були створені релігійними організаціями. Відзначимо, зокрема, ліцей з біолого-хімічним і фізико-математичним профілем навчання у селі Велика Добронь Ужгородського району, який, заснований обласним благодійним фондом управління Закарпатської реформатської церкви, пропонує учням поглиблене вивчення природничо-математичних дисциплін.

Освітню діяльність проводить Пийтерфолвівський ліцей, заснований благодійним фондом управління Закарпатської реформатської церкви, розташований у селі Пийтерфолво Виноградівського району і надає учням якісну

освіту з акцентом на гуманітарні та природничі науки. У селі Великі Береги діє ліцей з гуманітарним і природничим профілем, заснований обласним благодійним фондом управління Закарпатської реформатської церкви, пропонує учням поглиблене вивчення мов, літератури, історії та інших гуманітарних дисциплін, а також природничих наук [12, с. 158].

Важливо зазначити, що ці ліцеї не є обов'язково релігійними за своєю суттю. Вони відкриті для всіх учнів, незалежно від їх віросповідання. Проте, релігійні цінності та принципи можуть відігравати певну роль у їхній освітній та виховній діяльності.

З початку тисячоліття релігійне життя Закарпаття позначилося строкатістю та динамічністю. Після здобуття Україною незалежності релігійні громади отримали свободу розвитку, що стимулювало зростання їхньої кількості й активності. Домінуючими конфесіями є православна церква, представлена більше УПЦ МП, менше УПЦ-КП та УАПЦ (об'єднані собором у ПЦУ), УГКЦ, Римокатолицька церква, численні протестантські громади, меншого поширення отримали іудейські та мусульманські громади. В означений період спостерігається посилення участі вірян у богослужіннях, святах і житті громад, у регіоні продовжується відродження релігійної ідентичності після радянського атеїзму. Релігійний плюралізм дозволяє мирне співіснування та взаємоповага різних конфесій, держава, місцеві органи влади долучаються до мирного вирішення окремих конфліктів. У свою чергу релігійні громади активно допомагають нужденним, підтримують культурні та освітні проекти, зміцнюючи авторитет у суспільстві. Релігія залишається фактором збереження і розвитку культурної спадщини Закарпаття, мови та традицій. Релігійне життя Закарпаття (2001–2021) активно розвивалося, поєднуючи традиції та сучасні тенденції. Релігійні громади відігравали важливу роль у житті регіону, сприяючи його стабільності, культурному розвитку та міжконфесійному діалогу.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ЗАКАРПАТТІ (1946–2021 РР.) НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ТА В ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ

4.1. Викладання теми на уроках історії в середній школі

Напевно варто спочатку почати з поняття методики викладання історії в середній школі та акцентувати увагу на розгляді динаміки релігійного життя на Закарпатті (1946–2021 рр.), описати способи завдяки яким можна найкраще зацікавити та зробити уважними учнів на уроці історії. Саме слово «методика» має походження від давньогрецького слова «methodike», що означає «шлях дослідження», «спосіб пізнання». Сучасний період висунув перед методикою історії нові цілі і поставив вчених, методистів, учителів-практиків перед необхідністю переосмислення основних положень методичної науки [30, с. 5].

З плином часу перед суспільством та його членами постають нові виклики, які потребують розвитку певних особистісних якостей. Це робить освітню трансформацію не просто бажаною, а й необхідною для того, щоб кожна людина могла успішно реалізуватися в динамічному світі.

Як зазначала Н. Лемешко, оновлення шкільної історичної освіти відбувається під впливом низки факторів. До об'єктивних відносяться стан розвитку суспільства загалом та його окремих галузей. Суб'єктивними є фактори ставлення вчителів та учнів до навчання загалом й до конкретних його аспектів. Оскільки шкільна історична освіта є частиною загальної середньої освіти, яка ґрунтується на новій парадигмі, то перехід від однієї парадигми до іншої впливає на викладання історії в школі. У перехідний період спостерігаються змішані ознаки обох парадигм. З іншого боку, зміст шкільної історичної освіти ґрунтується на історичній науці, тому методологічні зміни у висвітленні історії безпосередньо впливають на викладання історії в школі [37].

У зв'язку з динамічним характером розвитку жодна з філософських течій, що претендують на методологію історії, не змогла запропонувати універсальну концепцію історичного розвитку. Тому в історії співіснують й одночасно використовуються різні підходи. Два з основних підходів – це формаційний та цивілізаційний. Формаційний підхід, тісно пов'язаний з класовим підходом, що лежить в основі марксистського вчення, часто критикується за свою примітивність. Сучасні історики дедалі частіше звертаються до цивілізаційного підходу у вивченні історії [24, с. 5].

«Згідно з цим підходом, історія розуміється як поліфонічний багатомірний процес, у якому відбувається діалог між різними цивілізаціями і культурами, а цивілізація – як форма спільного життя людей, якій притаманне відтворення власної матеріальної та соціально-політичної структури відносин на основі пріоритету властивих їй духовних норм, цінностей, ідеалів і життєвих цілей. Цивілізаційний підхід задає гуманістичний ціннісний імператив і дає змогу орієнтуватися на рух до певних моральних, а разом з ними, й політичних та соціальних цілей» [37]. Таким чином, як підсумовує згадана Н. Лемченко, основі вивчення історії є поєднання проблемно-тематичного, хронологічного, цивілізаційного та культурологічного принципів [37].

Вивчення історії в школі має за мету сформувати в учнів низку предметних компетенцій [29, с. 211]: хронологічну – уміння учнів орієнтуватися в історичному часі (наприклад: 8 березня 1946 рік – Львівський собор, на якому було проголошено ліквідацію Берестейської унії 1596 року та як наслідок приєднання греко-католиків до Російської православної церкви, 1949 рік ліквідація рішення Ужгородської унії); просторову – орієнтування учнів в історичному просторі (наприклад: показати на карті регіони, на яких найбільше відбувалися репресії проти церков); інформаційну – уміння учнів працювати з джерелами історичної інформації (наприкладі книги «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег. Ю.Остапець, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відп. За вип. М.Токар]. Ужгород: Видавництво «Ліра»,

2010. 720 с.»; мовленнєву – будувати усні та письмові висловлювання щодо історичних подій і явищ (наприклад: висловлюють свою думку щодо нерелігійних організацій, класифікують релігійні організації від тих які мають менший обсяг до найближчого або навпаки); логічну – аналізувати, пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, положення, концепції; (наприклад: висловлюють думку та дискутують щодо того, чому православна церква легше перейшла на МП аніж греко-католицька церква та чому греко-католицьку церкву так хотіла знищити радянська влада); аксіологічну – формулювати версії й оцінки історичного руху та розвитку, наприклад: порівнюють динаміку релігійного життя на Закарпатті в час правління СРСР із періодом Незалежності).

У пояснювальній записці до програм відзначається: «Методологія відбору змісту програмового матеріалу ґрунтується на системі наукових ідей і понять історичної науки...» [28, с. 6]. Найважливішими методологічними принципами, які учні мають засвоїти на уроках історії є принципи: об'єктивності – обов'язковий розгляд історичної реальності в цілому, незалежно від бажань, уподобань, установок суб'єкта, розгляд кожного явища в його різноманітності та суперечливості (на прикладі розгляду всіх без виключень релігійних громад/конфесій, будь вони старими чи новими всіх їх вивчати); історизму – вивчення будь-якого історичного явища з позицій його еволюції, тобто можна порівняти які ті чи інші організації релігійні виглядали в 1946–1991 роках і як вони виглядають від 1991 року. Важливо розуміти соціальний підхід – врахування інтересів соціальних груп та усієї сукупності соціальних відносин, тобто то як бачать для себе кращого розвитку православна церква чи греко-католицька, або як бачать для себе розвиток реформаторська, адвентисти та інші).

Використовуючи принципи багатоперспективності: цивілізаційний, формаційний, культурологічний, етичний, регіональний [37] можна розглядати наприклад популярність конфесій/громад які становили меншу чи більшу кількість прихожан в регіоні, або в якому регіоні під час незалежності України або в СРСР репресії де частіше проводилися, а де рідше; якщо етнічний то є громади

як наприклад реформаторська церква, яка тісно переплітається з Угорщиною і так далі).

Громадянські й соціальні компетентності передбачають, серед інших, виявлення поваги до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співпереживати, діяти в конфліктних ситуаціях, в тому числі з дискримінацією, дбайливим ставленням до особистого здоров'я, розуміння правил комунікації, що є прийнятними в спільнотах [33, с. 38].

Які ключові функції виконують громадянські та соціальні компетентності? Розвиток інтересу до історії: завдяки цікавій подачі матеріалу учні захоплюються історією, прагнуть до самостійного вивчення та дослідження минулого. Формування власних освітніх запитів: учні вчаться ставити запитання, шукати відповіді, ґрунтуючись на власних інтересах та потребах. Систематизація знань: учні отримують ґрунтовні знання про головні події, явища та тенденції в історії України та світу, зокрема динаміку релігійного життя на Закарпатті протягом 1946–2021 років. Виховання духовності: учні знайомляться з духовними та культурними надбаннями, цінностями, історико-культурними традиціями українського народу та цивілізації загалом. Розвиток навичок роботи з джерелами: учні вчаться знаходити, відбирати та використовувати різні види історичних джерел: текстові, візуальні, усні, артефакти, об'єкти історичного середовища (музеї, архіви, пам'ятки культури та архітектури), а також інформаційно-комп'ютерні технології. Формування навичок презентації: учні вчаться чітко та логічно викладати свої знання з історії, використовувати відповідний понятійний апарат, аргументовано висловлювати свою точку зору, зокрема з приводу суперечливих та дискусійних тем. Важливо зазначити, що історичний компонент не лише дає знання, а й формує особистість, вчить критично мислити, цінувати культурні надбання, бути свідомим громадянином [25].

Урок – це фундамент навчального процесу в школі. Саме завдяки урокам знання подаються послідовно та безперервно, що гарантує кращу їхню засвоєння. Тип уроку визначає його структуру, яка, в свою чергу, залежить від таких факторів: зміст уроку (про що йдеться на уроці, які теми та поняття вивчаються);

дидактична задача (чого саме прагне досягти вчитель на цьому уроці); цілі уроку (які знання, уміння та навички мають отримати учні); тип уроку – існує багато типів уроків, кожен з яких має свою структуру (урок вивчення нового матеріалу, урок закріплення вивченого, урок контролю знань тощо). Найважливішим аспектом уроку є його дидактична мета. Саме вона визначає напрямок роботи на уроці та те, чого прагнуть досягти вчитель і учні. Тому класифікація уроків за дидактичною метою є найбільш чіткою та логічною [27, с. 11].

До найуживаніших традиційних уроків історії належать: урок засвоєння нових знань, формування вмінь і навичок; застосування знань, умінь, навичок; узагальнення та систематизації знань, умінь і навичок; урок контролю і корекції знань, умінь і навичок; комбінований урок [37].

Форма уроку визначається способами його організації, методами проведення. Для уроку засвоєння нових знань науковці пропонують використовувати такі форми: урок викладу матеріалу учителем, шкільна лекція, урок-екскурсія, кіноурок, урок з повідомленнями і доповідями учнів.

Уроки з формування умінь та навичок на уроках історії можуть мати різні форми. Це можуть бути практикуми, де учні застосовують набуті знання та вміння на практиці, учні працюють з історичними джерелами. Екскурсія – знайомство з історичними місцями та пам'ятками. Ділова гра (історичне моделювання), на якій учні моделюють історичні події та процеси. Дискусія – учні обговорюють історичні проблеми та події. З 2012–2013 навчального року в школах запроваджено практичні заняття з історії (спочатку в 5 класі, потім – у 6-8 класах). Практичні заняття – це повноцінний урок, на якому учні формують та удосконалюють предметні вміння. При їх підготовці та проведенні слід дотримуватися рекомендацій фахівців галузі, стежити за публікаціями на цю тему у фахових періодичних виданнях [31, с. 44–45].

Уроки застосування знань з вмінь доречно проводити у формі семінару, лабораторно-практичних занять, дискусії, дебатів. Але такі форми характерні для старших класів. У середній ланці краще практикувати ігрові форми – зробити кросворд, гра «Так» чи «Ні», по релігійних конфесіях/громадах, наприклад котрі

якою діяльністю займаються. Уроки систематизації та узагальнення знань можна проводити у формі брифінгу, прес-конференції, телемосту, кіно-, теле, відео-уроків, уроків самовизначення, самореалізації, урок – історичний портрет епохи, періоду тощо.

Уроки контролю і корекції знань проводять, використавши резерв навчальної програми. Найдоцільніші форми: аукціон, вікторина, брейн-ринг, конкурс, турнір [37]. У контексті нашої теми можна запропонувати роботу в групах, розробити учням питання по темі: «Динаміка релігійного життя на Закарпатті в 1945–2021 рр.» і по правилах чия команда відповість на більшу кількість запитань та і перемогла.

Різноманітність форм проведення уроку – одна з умов розвитку в учнів інтересу до історії як до предмета, підвищення якості навчання. Одні форми уроку носять традиційний характер, інші з'явилися останнім часом і все більше завойовують популярність серед вчителів і учнів – нетрадиційні, серед яких виділяють, зокрема: уроки у формі змагань та ігор: конкурс, турнір, естафета, дуель, КВК, ділова гра, рольова гра, кросворд, вікторина; уроки, засновані на формах, жанрах і методах роботи, відомих у суспільній практиці: дослідження, аналіз першоджерел, коментар, інтерв'ю, репортаж, рецензія, уроки-пошуки, урокирозвідки, уроки-лабораторні дослідження, уроки-експедиційні дослідження, урокинаукові дослідження; уроки, що нагадують публічні форми спілкування: пресконференція, аукціон, бенефіс, мітинг, регламентована дискусія, панорама, телепередача, телеміст, діалог, усний журнал і багато інших [30, с. 213].

Як один із видів нетрадиційного уроку, можна розглянути інтерактивний. Його суть полягає в тому, що кожен учень має вносити свій вклад в процес пізнання, йде обмін думками, знаннями, ідеями, а отже відбувається взаємодія колективу. На такому уроці розвиваються комунікативні вміння і навички, основа в ньому це – спільна мета: тобто, якщо за визначений проміжок часу завдання можуть виконати всі учні разом, спільними зусиллями, а одна особа досягнути її не в змозі. «Структура інтерактивного уроку складається з таких наступних елементів: мотивація, оголошення і представлення теми та очікуваних результатів,

надання необхідної інформації, інтерактивна вправа, підбиття підсумків і оцінювання результатів» [37]. Тут існує і своєрідна методика уроку, а саме певні методи. Це, зокрема, робота в малих групах, мозковий штурм, займи позицію, метод прес, навчаючи-вчуся, розігрування ситуації в ролях, ажурна пилка, коло ідей, акваріум, ток-шоу, мікрофон [37].

Уроки історії за формою можна класифікувати, взявши за основу такі методи навчальної діяльності: словесний, наочний, практичний, ігровий, робота з книгою, відео-урок [26, с. 159]. Словесні уроки, в яких переважають словесний метод навчання та його прийоми (бесіда, розповідь), що й визначають форму уроку: урок-розповідь, урок-бесіда, урок-сповідь, урок-спогад, урок – усний журнал, урок-залік, урок-діалог, урок-дискусія, урок-коментар, урок-рецензія тощо. Наприклад, можна подискутувати щодо того, чому православна церква спочатку сприйняла радянізацію або чому деякі релігійні громади через свої релігійні переконання не хотіли вступати в ряди комуністів та інших.

Наочні уроки, в яких переважають наочний і практичний методи навчання, самостійна робота школярів, спрямована на пізнання, дослідження, узагальнення: урок-екскурсія, практично-лабораторний урок, урок-дослідження за першоджерелами, пам'ятками матеріальної культури, кіноурок телеурок, відео урок тощо. Так, можна домовитися про проведення екскурсії та спілкування з представниками різних релігійних конфесій/ громад.

Ігрові уроки (домінуючий метод – навчальна гра, моделювання ситуацій, перенесення з реального життя форми певного заходу, дійства): урок-турнір, урокмандрівка, урок-КВК, урок-гра «Що? Де? Коли?», урок-вистава, урок-вікторина, які б включали питання щодо динаміки розвитку релігійних конфесій/громад на Закарпатті в 1946–2021 рр.

Словесно-наочні (домінуючими методами тут виступають словесний, наочний, практичний): урок-бесіда з виконанням практичних завдань за першоджерелами, урок-розповідь із виконанням практично-лабораторної роботи, урок-дослідження з елементами розповіді, урок – інтерв'ю. Наприклад, провести з допомогою «усної історії» опитування респондентів, обговорити власний досвід

пошуків кожного із учасників. Наочно-ігрові (домінуючі методи – наочний, практичний та ігровий): урок-гра з елементами екскурсії, урок-мандрівка з виконанням завдань за першоджерелами, урок-екскурсія з елементами навчальної гри тощо. Для прикладу провести екскурсію в греко-католицький храм, наприклад в Мукачево.

Отже, завдяки методиці викладання історії, можна полегшити задачу викладання матеріалу для учителів, щоб їм було легше донести, пояснити інформацію і проява зацікавлення учнів щодо динаміки релігійного життя на Закарпатті в 1946–2021 роки. А також щоб в учнів був інтерес до вивчення історії рідного краю, його культури, відмінності від інших областей та інше.

4.2. Позакласна робота з теми релігійного життя на Закарпатті

«Позакласна робота з історії – це перш за все організація вчителем різних видів діяльності учнів після уроків, що забезпечує необхідні умови для повного накопичення та вільного володіння ними навичками і вміннями теоретичної і практичної роботи для більш глибокого засвоєння і сприйняття історичного досвіду, а також раціонального сприйняття навколишньої дійсності. Вона здійснюється на основі таких принципів: добровільної участі і самостійності, має своїм змістом пізнання історичного минулого і сучасності, спрямовується вчителем і сприяє поглибленню знань учнів з історії, розвитку їх різноманітних інтересів і здібностей, формування гармонійно розвиненої особистості» [39; 35, с. 176].

Для проведення позакласної роботи з теми: «Динаміка релігійного життя на Закарпатті в 1946–2021 рр.» необхідно використовувати методику проведення позакласної роботи, використовувати підручники, наукові статті та доповіді, для поглибленого вивчення матеріалу, а також інноваційні способи вивчення матеріалу для кращого засвоєння знань учнями.

Зміст позакласної роботи з історії здійснюється у таких двох напрямках. Перший – розширення і поглиблення історичних знань, набутих на уроках історії, зокрема використання інтернет-ресурсів, за можливості архівних даних, доповідей, розповідей очевидців і так далі. Другий – вивчення краєзнавчого матеріалу [39; 34, с. 182]. Так, зразком може стати монографія «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура», де більш детально описано релігійну та в цілому культурну ситуацію як місцевості, де проживають учні, так і в цілій області.

Форми позакласної роботи за критерієм кількості учасників поділяють на фронтальну (масову), групову та індивідуальну роботу. Масові форми – це, експедиції, екскурсії, походи, вікторини, вечори, олімпіади, ігри, зустрічі, залучення до створення шкільних краєзнавчих і народознавчих кутків і музеїв. Як приклад, влаштувати вечір «спогадів» домовитися з кимось з очевидців, щоб вони розповіли події пов'язані з певною діяльністю їхньої громади/конференції, а також щоб учні мали можливість запитати те, що їх буде цікавити.

Групові форми: гурток, лекторій, товариство (клуб), видання стінних газет, бюлетенів, рукописних журналів і книг, ведення літопису школи, населеного пункту тощо. Наприклад завдання для гуртка/групи вибрати самостійно певну організацію/конфесію, яка їх найбільше зацікавила і зробити по ній стін-газету.

Індивідуальні форми: читання краєзнавчої, історичної та народознавчої літератури, виготовлення наочних посібників, експонатів для шкільного музею, опрацювання архівних документів, підготовка рефератів, повідомлень, доповідей, складання маршрутів екскурсій та походів, запис спогадів учасників та очевидців історичних подій, опис пам'яток, складання діаграм тощо [34, с. 182; 32, с. 7]. Зокрема, підготувати карту поширення різних конфесій/громади в різні періоди, щоб учні обрали собі які їм більше сподобалися та зацікавили і підготували доповіді по них.

Форми позакласної роботи можна поділити на дві групи: систематичні та епізодичні. Систематичні (постійні) розраховані на поглиблену та більш тривалу роботу з постійним або змінним складом учнів. До них відносяться: позакласне

читання, гуртки, товариства, клуби, дослідницькі групи тощо, учні можуть читати літературу та ділитися враженнями про неї. Епізодичні (разові) розраховані на притягнення в позакласну діяльність якомога більшої кількості учнів. Це вечори історії і сучасності, обговорення, конференції, екскурсії, походи, експедиції, зустрічі тощо [39], на них учні можуть ділитися думками, враження та дискутувати про тих чи інших релігійних громад.

Отже, ми дізналися про зміст, напрями та форми позакласних занять. Таким чином, можна зробити висновок, що за допомогою позакласної роботи ми побачимо більше зацікавленості, бажання робити в парах, колективні роботи, учні будуть мати можливість ділитися власними думками, враженнями про прочитане, та виявляти цікавість до вивчення рідного краю.

Отже, в підсумку про методику викладання теми релігійного життя на Закарпатті (1946–2021 рр.) на уроках історії та в позакласній роботі можна зауважити, що методика викладання своєрідний фундамент без якого як учителям та і учням було б складніше розповідати та доносити до учнів матеріал теми. За допомогою методики викладання історії навчальний процес стає яскравішим та цікавішим. Використовуючи різні інноваційні технології, дидактичні ігри, нетрадиційні форми навчання можна отримати увагу та зацікавленість від учнів. А також на такому уроці дітям не буде нудно, на подібні уроки учні будуть з радістю навчатися та не думати «ой знову той нудний урок буде». За допомогою позакласної роботи можна зробити, щоб в учнів прокинувся ще більший інтерес до навчання. Адже можна за допомогою зустрічей поспілкуватися напрямку з очевидцями, можна робити якусь творчу роботу, дискутувати про тих чи інших людей/організацій та інше. Таким чином, методика викладання історії є основою для формування та розвитку знань учнів.

ВИСНОВКИ

Період 1945–1960 років характеризується інтенсивною релігійною боротьбою на Закарпатті, особливо серед православних та греко-католицьких громад, що проявилось в конфліктах за церковні будівлі та майно. Радянська влада використовувала репресивні заходи проти релігійних лідерів та здійснила ряд законодавчих ініціатив для ослаблення впливу греко-католицької церкви, сприяючи при цьому розвитку православ'я. Лояльність православного духовенства до нової влади дозволила їм отримати значний вплив у регіональній політиці та суспільстві.

З 1946 року Закарпаття стало частиною УРСР, що суттєво вплинуло на релігійну політику, сприяючи інтеграції регіону в радянську ідеологічну систему. Постанови та декрети Народної Ради Закарпатської України використовувалися як інструмент регулювання конфліктів та перерозподілу церковного майна, що свідчить про великий державний контроль над релігійним життям. Репресії та переслідування греко-католицьких священиків, включно з їх виключенням з виборних посад та депортаціями, стали основним інструментом утисків. Маніпуляції з релігійними переконаннями громадян та зловживання владою з боку місцевих чиновників були розповсюджені, що відображало загальний характер радянського управління.

Вбивство Мукачівського греко-католицького єпископа Теодора (Ромжі) у 1948 році і наступні репресії проти його прихильників означали важливий момент в історії регіональної церковної політики. Знищення структури греко-католицької церкви на Закарпатті було важливою частиною ширшої радянської кампанії проти цієї церкви в Україні. Незважаючи на значний державний тиск і репресії, греко-католицька церква продовжувала існувати в підпіллі, борючись за власне виживання та ідентичність, особливо під час лібералізації суспільства в 1960-х роках.

Незалежність України в 1991 році стала каталізатором для значного відродження релігійного життя на Закарпатті, дозволяючи релігійним громадам

вільно виявляти свої переконання та культивувати свою ідентичність. Період 1990х років ознаменувався швидким зростанням кількості релігійних громад і заснуванням нових храмів і церков, що свідчило про розширення вірувань та прагнення до релігійного розмаїття. Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий у 1991 році, сприяв легалізації багатьох релігійних організацій та надав їм право вільно здійснювати свою діяльність, що підтримало релігійне відродження.

Українська православна церква (УПЦ МП) зазнала значних змін, отримавши статус самостійної та незалежної церкви, що дозволило зміцнити її позиції на Закарпатті. Православні монастирі, що були репресовані в радянський період, відновили свою діяльність і стали значущими центрами релігійного і культурного відродження. Відновлення греко-католицької церкви було супроводжувано конфліктами щодо власності на храми, але також стимулювало розвиток діалогу і компромісів між різними конфесіями.

Зростання числа протестантських громад підкреслює тенденцію до релігійного розмаїття і плюралізму, що є характерним для пострадянського суспільства. Релігійне відродження на Закарпатті відіграло ключову роль у формуванні нових соціальних ідентичностей та сприяло громадському активізму та культурній самобутності регіону. Загалом, релігійне життя на Закарпатті в період 1990-х років проходило етапи значних трансформацій, які зміцнили духовну незалежність і сприяли відродженню релігійних традицій у регіоні.

З 2001 по 2021 рік релігійне життя на Закарпатті демонструвало стабільний розвиток, нараховуючи 2011 релігійних організацій, що представляють 37 віросповідань. Значна частина культових споруд, зокрема 1350, перебуває під управлінням релігійних громад, і 737 нових культових споруд було побудовано з 1991 року. Міжконфесійна Духовна Рада, створена у 2018 році, сприяє координації між різними релігійними спільнотами, забезпечуючи платформу для діалогу та співпраці.

Православні громади продовжують активно розвиватися, зокрема, через перехід громад з УПЦ МП до УПЦ КП, що стимулювало будівництво нових храмів та розширення релігійної інфраструктури. Католицька церква,

представлена греко-католицькими та римо-католицькими спільнотами, продовжує бути значущим гравцем у релігійному житті регіону, з 576 релігійними організаціями та активною освітньою діяльністю. Протестантські конфесії, такі як Закарпатська реформатська церква та інші, займаються не тільки релігійною, а й активною суспільною діяльністю, підтримуючи місцеві громади та надаючи освітні послуги.

Релігійні школи та освітні заклади, засновані релігійними спільнотами, сприяють вихованню на основі релігійних і моральних цінностей, а також відіграють важливу роль у формуванні молоді. Релігійні спільноти активно долучаються до благодійної діяльності, надаючи підтримку малозабезпеченим та нужденним, що підкреслює їх соціальну значущість.

Методика викладання історії у школах має враховувати сучасні підходи до освіти, зокрема, через інтеграцію багатогранного підходу, що включає хронологічні, тематичні, цивілізаційні, та культурологічні аспекти. Ефективне вивчення історії передбачає формування у учнів компетенцій, таких як хронологічна орієнтація, просторове мислення, аналіз історичних джерел, та критичне мислення щодо історичних подій і процесів. Розуміння історії розглядається як поліфонічний процес, де важлива роль відводиться діалогу між різними цивілізаціями та культурами, що забезпечує глибше розуміння історичних процесів.

Позакласна робота з історії відіграє ключову роль у поглибленні знань учнів та розвитку їхніх інтересів і здібностей за межами шкільної програми, сприяючи формуванню гармонійно розвиненої особистості. Важливість позакласної роботи полягає також у можливості дослідження краєзнавчого матеріалу та використання ресурсів місцевої спільноти для збагачення історичної освіти. Ефективне планування позакласної роботи має забезпечувати використання різних форм і методів навчання, від масових заходів до індивідуальних дослідницьких проєктів, що відповідають інтересам і потребам учнів. Інтеграція інтерактивних методів, таких як рольові ігри, мозкові штурми, та дискусії, може значно підвищити зацікавленість учнів і їхню активність під час навчального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Монографії та статті

1. Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 рр., Ковчег : Науковий збірник із церковної історії. Львів, 2000. Вип. 2. С. 290–299.
2. Берені А., Зан М. Етнокультурний розвиток угорців Закарпаття (1989–2001 рр.). *Carpathica-Carpatika* / ред. кол.: Е.А.Балагурі, М.І.Блецкан, М.М.Вегеш та ін.: відповід. за вип. М.М.Вегеш. Ужгород : УжНУ, 2003. Вип.24. С. 210–233.
3. Волошин Ю. Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.). *З архівів ВУЧКГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. №1. С. 406–418.
4. Ворон О. Етнічна ідентифікація та роль національної домінанти римокатолицької церкви в умовах незалежної України. *Релігія та Соціум*. 2010. №2 (4). С. 75–78.
5. Данилець Ю. Православна церква в умовах першого року радянської влади на Закарпатті (1944 – 1945 рр.). *Русин*. 2010. №1 (19). С. 44–50.
6. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті: реалії сучасного розвитку. *Тисячоліття – Millennia: Науковий щорічник*. 2014. Випуск 1. Ужгород: Гражда, С. 14–32.
7. Данилець Ю., Міщанин В. Православна церква на Закарпатті в часи «Сталінщини» (1946–1953 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «історія». 2013. №1 (30). С. 46–56.
8. Данилець Ю., Міщанин В. Становище православної церкви в період Закарпатської України (листопад 1944 – січень 1946 рр.) *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «історія». 2011. № 27. С. 180–189.
9. Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.). *Історія України: Маловідомі імена, події, факти*. (Зб. ст.). 2010. 36. С. 283–293.

10. Довганич О. Хланта О. У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х рр. XX ст. Ужгород: Карпати-Гражда, 1999. 126 с.

11. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег. Ю.Остапець, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.

12. Закарпаття в незалежній Україні (1991 – 2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис; під заг. ред. Маріана Токаря; відп. за вип. М. Токар / АДРС «Карпатія». Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 288 с.

13. Капітан Л. Етноконфесійні процеси на Закарпатті у 1944 – 1964 рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2015. Вип. 95. С. 79–84.

14. Капітан Л., Малярчук О. «Катакомбний» період греко-католицької церкви закарпаття: «новоправославні» і «староправославні». *Науковий вісник ІФБУ «Добрий Пастир»: збірник наукових праць*. Богослов'я. 2015. Вип. 7. С. 153–167.

15. Колодний А. Протестантизм в контексті релігійного життя України. *«Протестантські Церкви у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (до 500-ліття Реформації)»*: Матеріали IV Всеукраїнської науковопрактичної конференції (м. Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р.). ТернопільКиїв: ФОП Осадца Ю.В., 2017. С. 175–185.

16. Малець Н. Утвердження комуністичної влади на Закарпатті (1945–1950). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 557–562.

17. Монич О. До історії бібліотеки Мукачівського монастиря. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства (збірник наукових праць)* / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. Випуск 23. С. 217–228. Режим доступу: <https://myk-mon.church.ua/2019/08/16/do-istoriji->

[bibliotekihttps://myk-mon.church.ua/2019/08/16/do-istoriji-biblioteki-mukachivskogo-monastirya/mukachivskogo-monastirya/](https://myk-mon.church.ua/2019/08/16/do-istoriji-biblioteki-mukachivskogo-monastirya/mukachivskogo-monastirya/)

18. Піпаш В. Греко-католицька церква на Закарпатті у «катакомбний» період (1950–1989). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2010. Вип. 4. С. 59–63.

19. Пушкаш Л., о. Кир Теодор Ромжа: життя і смерть. Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. 244 с

20. Стасюк І. Діяльність Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі (1946–1989). *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2014. Вип. 784. С. 224–230.

21. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.). *Carpathica-Carpatika. Європейські цінності та конфесійнонаціональна ідентичність населення Українських Карпат*. 2006. Вип. 35. С. 232–246.

Статистичні відомості

22. Звіт про мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2021 року / Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Режим доступу: <https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Form1-2021-public3.xls> (Назва з екрану).

23. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2013 року (Форма 1) [Електронний документ] / Міністерство культури України: №215 від 21 березня 2013 р. 45 с. Режим доступу: https://risu.ua/php_uploads/files/articles/ArticleFiles_51768_Forma1_2013.pdf

Навчально–методична література

24. Гончаревський В. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991 – 2009). Київ, Логос, 2011. 220 с.

25. Державний стандарт базової середньої освіти (2020 р.). *Інститут модернізації змісту освіти*. URL: <https://imzo.gov.ua/derzhavni-standarty-bazovoi-seredn-oi-osvity/> (дата звернення 05.05.2024).

26. Зайченко І. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. Київ, «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.

27. Максименко В.П. Сучасний урок: теорія і практика (дидактичний аспект). *Математика в сучасній школі*. 2013. №11. С. 11–16.

28. Михайлович Г. Вплив професійної компетентності педагогів на формування історичних предметних компетенцій учнівської молоді: методичний лист. Миколаїв: ОІППО, 2012. 20 с. URL: https://kliohttps://klio-mukolaiv.at.ua/ofiziuna_inform/istorija_mikhajlovich.pdfmukolaiv.at.ua/ofiziuna_inform/istorija_mikhajlovich.pdf (дата звернення 05.05.2024).

29. Мороз П. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. *Реалізація компетентнісно орієнтованого навчання в освіті: теоретичний і практичний аспекти: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 4 листопада 2019 р.), м. Київ. Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 211–214. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719398/>

30. Пометун О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

31. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с.

32. Ревоков О. Організація групової та індивідуальної форм навчання як передумова ефективного освітнього процесу. *Збірник «Грані науково-технічної творчості Запорізької області*. 2023. №2. С. 7–13. URL: http://grani.in.ua/wp-content/uploads/2024/05/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-_1_2024.pdf (дата звернення 05.05.2024).

33. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_7.

34. Фруктова Я. Сучасні форми позакласної роботи з учнями. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Випуск 43. Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. С. 181–186.

35. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Інтернет-ресурси

36. Закарпатська єпархія Української православної церкви (ПЦУ). *Офіційний сайт*. URL: <http://www.cerkva.uz.ua/p/blog-page.html>

37. Лемешко Н. Міні-лекція методичні аспекти викладання історії в школі. «На Урок». *Освітній проект*. URL: <https://naurok.com.ua/mini-lekciya-metodichni-aspekti-vikladannya-istori-v-shkoli-13172.html>

38. Лендел М. Про стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин в Закарпатській області у 2020 році. *Центр культур національних меншин Закарпаття*. URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/2021/05/09/3806/> (назва з екрану)

39. Неплях В. Позакласна робота з історії. *На урок. Освітній проект*. URL: <https://naurok.com.ua/pozaklasna-robota-z-istori-197273.html> (дата звернення 05.05.2024).

40. Про адвентистські школи в Україні. Розмова з Сергієм Кожухом. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/pro-adventistski-shkoli-v-ukraini/> (назва з екрану).

41. Мукачівська дієцезія. Римо-католицька церква в Україні. *Офіційний сайт*. URL: <https://rkc.org.ua/rkcz-v-ukrayini/diyeczeziyi/mukachivska-diyeczeziya/> (дата звернення: 05.05.2024) (назва з екрану).

42. СЕМІНАРІЯ REDEMPTORIS MATER В УЖГОРОДІ. Семінарія Redemptoris Mater. Ужгород. *Офіційний сайт*. URL: <https://www.srmuzhgorod.org/> (дата звернення 05.05.2024) (назва з екрану).

ДОДАТКИ

Додаток А

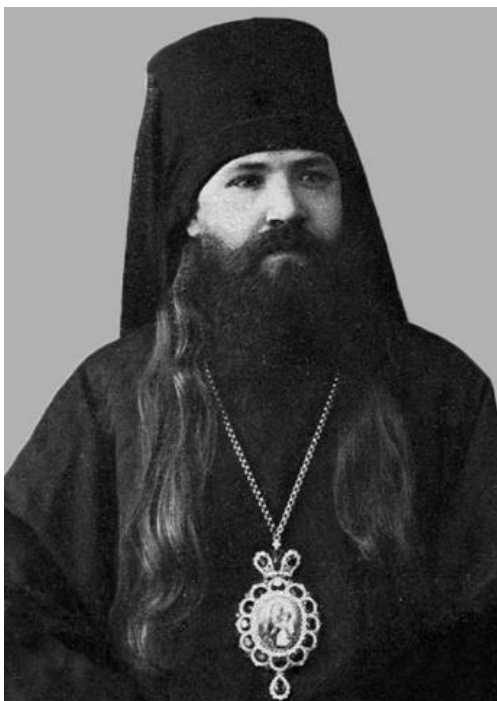
Єпископ Теодор (Ромжей)

Джерело: <https://tyzhden.ua/teodor-romzha-iepyskop-muchenyk/>

Маніфест про «возз'єднання» Закарпаття з УРСР.

Джерело: <https://poltava365.com/365-dnivx-nasha-istoriyax-26-listopadax-yak-zakarpattya-dobr.html>

Додаток В

Нестор (в миру Георгій Сидорук)

Джерело: <https://images.app.goo.gl/JusxYgaqziwe4WQx7>

Додаток Г

Імстичівський монастир УГКЦ

Джерело:

https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80

Додаток Г

Митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан)

Джерело:

[https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_\(%D0%A1%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD\)](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80_(%D0%A1%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BD))

План-конспект уроку з історії України

Урок 30

Дата

Клас 11

Тема. «Культурне та релігійне життя в Україні та на Закарпатті в період незалежності»

Мета:

Навчальна:

-дати оцінку подіям цього періоду; */інформаційно-логічна*

-з'ясувати чому почалися зміни в релігійному житті в Україні та на Закарпатті та дати їм характеристику; */ інформаційно-логічна*

-визначити форми та методи розвитку релігійного життя; */інформаційно-логічна*

Розвивальна:

- Закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей гра «так» чи «ні»); */ логічна*

- Розвиток навичок роботи з історичними джерелами (Документи розповідають «Рішення Священного Синоду Вселенського (Константинопольського) Патріархату»; */ інформаційна*

- Розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі прочитаного та почутого матеріалу); */ інформаційна, логічна*

- Розвивати хронологічну компетентність;*/ хронологічна*

- Формувати вміння характеризувати історичні постаті; */інформаційно-логічна*

Виховна:

- Формувати критичне мислення (на основі власних висловлювань щодо діяльності релігійних організацій, які вказані в темі); / *логічна*
- Формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий шторм»,); / *мовленнєва*
- Виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах); / *інформаційно-логічна*
- Виховувати інтерес до історії України; / *аксіологічна, особиста*
- Викликати почуття відповідальності; / *громадянська, особиста*
- Виховувати почуття патріотизму; / *аксіологічна*
- Формувати національну свідомість; / *громадянська, особиста*
- Виховувати моральні якості. / *аксіологічна, особиста*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник Історія України [рівень стандарту] : підручник для 11 кл. Закл. Загальн. Серед. Освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2019. 240 ст.

Основні поняття та терміни: конфесія, релігійна громада, понтифік, томос

Основні постаті: Філарет, Г., Іван Павло II

Основні дати:

- **1991** р. – закон України «Про свободу совісті та релігійних організацій»
- **15 грудня 2018** р. – томос
- **2018** р. – починає діяти на Закарпатті Міжконфесійна Духовна Рада (МДРЗ)

План

1. Загальні тенденції розвитку культури в роки незалежності. Відродження національної культури.
2. Релігійне й церковне життя в роки незалежності в Україні
3. Динаміка релігійного життя на Закарпатті в період незалежності України.

Хід роботи

Доза часу	Етап уроку	Навчально-методична діяльність учителя	Навчально-методична діяльність учнів	Примітка
1 хв	I. Організаційний етап	Взаємне привітання з класом і побажання успіхів на уроці 		Мовленнєва
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Метод «Мікрофон» 1. Чому в 2008 р. спроба подати заявку на вступ до НАТО зазнала невдачі? 2. Чим зумовлені різкі зміни у зовнішній політиці України в 2005, 2010 та 2014 рр.?	Логічна Хронологічна

			3. Як розвивалися події, які призвели до анексії Криму Російською Федерацією? 4. У яких регіонах України були інспіровані проросійські виступи, що Москва називала «русской весной»? Які наслідки цих виступів?	
2 хв	III. Мотиваційний етап	Метод «Хмара слів» На сьогоднішньому уроці ми будемо вивчати тему: « Культурне та церковне життя в Україні та на Закарпатті в роки незалежності»	Шукаючи ключові слова сформулюйте тему уроку	Логічна Інформаційна
3 хв	IV. Актуалізація знань		1. Який період ви вивчаємо? 2. Що є актуальним для цього періоду?	Хронологічна Логічна
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	Робота з підручником		

1.

Проголошення незалежності України дало новий імпульс процесу розвитку національної культури. Відбулось утвердження орієнтації на загальновизнані цінності світової культури. У літературно-мистецькому житті утверджується плюралізм, що прийшов на зміну притаманному тоталітарній системі однотипному заідеологізованому художньому відображенню дійсності. Переосмислюються догми соціалістичного реалізму. /інформаційна

Уже в лютому 1992 р. Міністерство культури України підготувало програму розвитку національної культури. /інформаційна

На книжкових полицях з'явилися забуті твори письменників «розстріляного

Метод «Мозковий шторм»

- Що дало можливість Православній церкві України отримати томос?

Метод «Бліц-опитування»

Хронологічний
Логічна

		Відродження»: М. Зерова, М. Хвильового, Є. Плужника, Г. Косинки та ін. Вийшли Друком твори українських дисидентів — В. Стуса, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Рубана, М. Руденка. Побачили світ раніше недоступні українському читачеві видання літератури Української еміграції — твори І. Багряного, В. Барки, О. Теліги, С. Гординського, Л. Мосендза та багатьох інших. <i>/інформаційна</i> В Україні не тільки зберігаються раніше створені осередки культурного життя, Але й виникають нові. <i>/інформаційна</i> Національне відродження стимулювало зростання мережі музеїв. В областях відкрито 29 нових державних музеїв. Започатковано нові історико-культурні заповідники у Батурині, Глухові, Дубно, Збаражі, Корсунь-Шевченківському тощо. <i>/інформаційна</i> Відновлено випуск журналів «Київська старовина», «Літературно-науковий Вісник». З 1992 р. В Україні виходять номери щомісячного часопису незалежної думки «Сучасність». З'явилися нові періодичні видання журналів суспільно-політичного, науково-популярного і наукового профілю. Широку видавничу	1. Що таке томос? 2. Що сталося 15 грудня 2018 року? 3. Коли найвизначніші пам'ятки української культури стали спадщиною ЮНЕСКО? 4. Які в Україні переважають релігійні організації? Робота в групі Проведіть дискусію. Яким має бути баланс між загальнолюдським і національним у розвитку української культури?	<i>Логічна Хронологічний</i>
--	--	---	--	---

		діяльність розгорнуло Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Київське видавництво «Глобус» Розпочало перевидання в Україні знаменитої «Енциклопедії українознавства», підготовленої представниками української діаспори. Розширюється тематичний діапазон літературно-мистецьких творів, урізноманітнюються їхні стильові форми. <i>/інформаційна</i> Держава взяла під свою охорону понад 160 тисяч пам'яток, що мають тисячолітню історію, 49 визначних ансамблів і комплексів історико-архітектурної спадщини Набули статусу державних заповідників. Після проголошення Україною незалежності найвизначніші пам'ятки нашої держави були включені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. <i>/інформаційна</i> З 1993 р. Стала загрозливою тенденція скорочення видання книжок, періодичної преси українською мовою. <i>/інформаційна</i> 2. З початком незалежності України з 1991 року почався і розвиток релігійного життя.	Робота з таблицею Кількість релігійних громад в Україні Ст. 234	<i>Інформаційна Логічна</i> <i>Мовленнєва</i>
--	--	--	--	--

	Українська православна церква все ще залишалася під впливом РПЦ, вона хотіла бути не залежною від РПЦ, і коли Філарет УПЦ звернувся про визнання автокефалії та незалежності від Московського патріархату то його ніхто слухати не захотів адже РПЦ не хотіли втрачати свою владу в Україні. /інформаційна Філарет не визнав цього рішення й утворив Українську православну церкву Київського патріархату (УПЦ (КП)). У червні 1992 р. відбувся об'єднавчий собор УПЦ(КП) і УАПЦ (яка діяла паралельно). Патріархом УПЦ(КП) (так вона фактично почала називатися після об'єднання) обрали Мстислава (в миру Скрипник), а його заступником — Філарета (в миру Денисенко). Та єдина УПЦ(КП) тоді не склалася, того не побажав Мстислав, який невдовзі пішов із життя. Після його смерті розкол поглибився і, по суті, закріпився собором УАПЦ, на якому її патріархом обрали Дмитрія (в миру Ярема). /інформаційна 15 грудня 2018 р. у Софійському соборі відбувся об'єднавчий собор, на якому оголосили про створення помісної Православної церкви України. Її предстоятелем став Митрополит Київський і всієї України Епіфаній 5–6 січня 2019 р. ПЦУ	Робота з терміном Томос — указ предстоятеля помісної православної церкви з деякого важливого питання церковного устрою. У томосах використовується урочистіший припис, ніж в інших патріарших указах, зі словами «Божою милістю» та ін. Зрідка томос видається з питань, що стосуються положень християнського віровчення. Але найчастіше такі документи стосуються церковного устрою. Робота з ілюстративним матеріалом	інформаційна
--	--	--	--

отримала **томос** про автокефалію.
/інформаційна

Після багатьох суперечов в православній церкві вона втратила значний вплив і як висновок зараз є багато не православних організацій. */інформаційна*

Найчисленнішою неправославною християнською організацією в Україні є Українська греко-католицька церква (УГКЦ), що має найбільше прихильників у Західній Україні. На початку ХХІ ст. УГКЦ взяла курс на поширення свого впливу на всю територію України і перенесла митрополичу резиденцію зі Львова до Києва. Чимало послідовників має Римо-католицька церква в Україні (РКЦУ). */інформаційна*

Крім них є і інші громади. Значна частка вірян в Україні є прихильниками протестантських церков. Найбільші й найвпливовіші серед них Німецька євангелічно-лютеранська церква України, Українська лютеранська церква, Закарпатська реформаторська церква, що об'єднує прихильників кальвінізму. Євангельські християни (Собор незалежних євангельських церков України) представлені двома найбільшими місіями — «Нове життя» і «Світло на Сході». */інформаційна*

(Зображення ст. 235)

*Візит Івана Павла II в Україну.
Червень 2001 р.*

*Філарет,
Голова УПЦ КП*

Робота з ілюстративним матеріалом

База даних 156 церков Закарпаття
База даних 156 втрачених об'єктів
церковної архітектури Закарпаття

		Важливою подією релігійного і церковного життя України став візит у червні 2001 р. Глави Держави Ватикан, глави Католицької церкви Папи Римського Івана Павла II. Україна стала 123 країною, яку відвідав Понтифік. Згідно із програмою Візиту відбулися зустрічі Папи і Президента України з представниками політичних, Культурних, наукових та ділових кіл, зустрічі Папи з представниками Всеукраїнської ради церков та релігійних організацій, з громадськістю. Іван Павло II відслужив Божественні літургії за римським та візантійським обрядами в Києві та Львові. <i>/інформаційна</i> 3. На 1 січня 2021 року на Закарпатті нараховувалося 2011 релігійних організацій, які представляють 37 віросповідань, течій і напрямів. З них 165 громад не мають офіційно зареєстрованого статуту, згідно зі статтею 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». За даними того ж закону, в області діють 3 релігійні центри, 17 управлінь, 1740 громад, 61 монастир, 8 братств, 9 місіонерських товариств та 8 духовних навчальних закладів. При релігійних громадах функціонують 1106	https://crptarchitect.org/baza-danih-czerkov-zakarpattya/ <i>ВЕРХНЄ ВОДЯНЕ, село</i> <i>Каплиця</i> <i>XIX століття</i> <i>Білкі, село</i> <i>Реформатський храм</i>	
				<i>інформаційна</i>

	недільних шкіл та 2 загальноосвітні школи. <i>/інформаційна</i> Релігійні організації видають 18 релігійних періодичних видань: 6 друкованих, 6 аудіовізуальних та 6 електронних. Богослужіння проводять 2023 священнослужителі, з яких 76 – іноземці. <i>/інформаційна</i> Віруючі мають у своєму розпорядженні 1601 культову споруду, з яких 1350 належать релігійним громадам, а 101 – перебувають у користуванні. Ще 150 будівель пристосовано під молитовні. За період з 1991 по 2020 роки віруючі збудували 737 нових культових споруд. З 281 виявленого об'єкта колишньої церковної власності 128 протягом 1992–2020 років були повернуті релігійним організаціям області. <i>/інформаційна</i> З 2018 року на Закарпатті діє Міжконфесійна Духовна Рада (МДРЗ). До її складу входить широкий спектр релігійних лідерів, які представляють різні конфесії: Євангельська церква України, Українська Православна церква (Московський Патріархат), Українська Православна Церква (Православна Церква України), Мукачівська греко-католицька єпархія, Мукачівська дієцезія Римськокатолицької церкви, Закарпатська реформатська церква, Обласне об'єднання	<i>Друга половина XIX століття</i> <i>БОРОНЯВО, село</i> <i>Греко-католицька церква Благовіщення Пресвятої Богородиці</i> <i>Початок XIX століття</i> Письмова робота Гра «Так» чи «Ні»
--	---	---

		євангелістських християн-баптистів, Закарпатське обласне об'єднання Української церкви християн віри євангелістської, Громади адвентистів сьомого дня, Християнська Євангелістська Церква Живого Бога України, Українська єпархія Вірменської Апостольської церкви. Але є окремі громади які не входять в їх склад. /інформаційна Як вже зазначено на Закарпатті діє багато різних громад з різними підпорядкуваннями. Також на Закарпатті діють неорелігійні організації які сповідують інші віри. До того ж на Закарпатті є велика проблема винищення дерев'яних старих церков. /інформаційна	 1. Чи є на Закарпатті багато різних релігійних організацій? 2. Чи відбулися на Закарпатті якісь глобальні зміни в релігійному житті з приходом незалежності України? 3. На 1 січня 2021 року на Закарпатті діяло 2000 релігійних організацій? 4. На Закарпатті немає неорелігійних напрямків? 5. З 2018 року на Закарпатті діє Міжконфесійна Духовна Рада? 6. В період з 1991 до 2020 року збудували 730 нових культових споруд ?	
--	--	---	--	--

				<i>Хронологічно-інформаційна</i>
7 хв	VI. Систематизація знань		Усна робота 1. Які зміни відбулися в культурному житті України за роки незалежності? 2. Які фактори найбільш впливають на розвиток культури на сучасному етапі? 3. У чому проявляється духовне розкріпачення українського суспільства? 4. Обговоріть у групах. Чи впливає церква на формування цінностей сучасного українського суспільства? Якщо так, то яким чином?	<i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Логічна</i> <i>Мовленнєва</i>
5 хв	VII. Висновки	Здобуття незалежності мало великий вплив на розвиток культури, що набув характеру національного відродження. Проте низка негативних явищ стримує поступальні кроки. Прилучення до світового		<i>Інформаційна</i>

		культурного простору спонукає до активних пошуків ефективної моделі освіти та розвою науки. <i>/інформаційна</i> Значний науковий потенціал України дає змогу відігравати не останню роль у прогресуванні людства. Проте недофінансування та неувага до науки з кожним роком зменшує ці можливості. Ô Відродилось і активно розвивається церковно-релігійне життя, яке стало важливим елементом духовного та національного відродження України. У грудні 2018 р. постала єдина, помісна, незалежна Православна церква України. <i>/інформаційна</i> На Закарпатті діє багато різних релігійних організацій, кожна з них має різне підпорядкування, діяльність та погляди. На Закарпатті діє Міжконфесійна Духовна Рада (МДРЗ), яка почала свою діяльність в 2018 році		
--	--	---	--	--

		і допомагає певним організаціям вирішувати зовнішні та внутрішні справи та старитися уникати конфліктів. <i>/інформаційна</i>		
2 хв	VIII. Домашнє завдання		Усна робота 1.Прочитати §30 Письмова робота 1. Користуючись матеріалом підручника, заповніть таблицю «Культура України на сучасному етапі» ст. 236 2. Робота з відеоматеріалом «Втрачені церкви Закарпаття» https://youtu.be/XfcD0vl_m9c?si=VtZBpc8xkGuP6eyT Переглянути та на наступному уроці прокоментувати побачене та почуте.	